

REFERENTTIEN KULJETTAMINEN DISKURSSISSA

JOHDANTO

Tässä artikkelissa käsittelen puhutun kielen syntaksin tutkimukseen liittyviä kysymyksiä tarkastelemalla rajallista tutkimusongelmaa ja vieläkin rajallisempaa tutkimusaineistoa. Tutkimukseni kohteena on se, miten diskurssissa tietynlaisien jaksosten sisällä viitataan toistuvasti johonkin tarkoitteeseen. Kutsun tätä ilmiötä referentiaalisiksi jatkuvuudeksi.

Peräkkäisissä rakenneyksiköissä esiintyvistä samatarkoitteisista NP:istä syntyy referentiaalisia ketjuja. Huomioni keskipisteenä on referenttien jäljittäminen kolmaspersoonaisiin viittauksiin. Tarkoitukseni on nostaa esiin kysymyksiä, jotka koskevat kyseisen ilmiön tutkimista puhutussa kielessä ja erityisesti keskusteluaineistossa. Aluksi pohdin puhutun kielen syntaksin tutkimusongelmien luonnetta ja tarkastelun kannalta relevanttien syntaktisten ja diskurssiyksikköjen määrittelemistä. Toiseksi esittelen tutkimusaineistostani tekemiäni havaintoja ja analysoin referentiaalisia ketjuja muodostavien NP:iden syntaktisia ja leksikaalisia ominaisuuksia.

Tarkoitin referentiaalisella jatkuvuudella ensisijaisesti viittausketjuja, jotka ovat lause(rakente)iden välisiä. Tutkimusongelmani ovat pääpiirteissään kahdenlaisia. Ensinnäkin tarkastelen referentiaalisten ketjujen esiintymiä yleensä, sitä miten pitkiä viittaus-

ketjut ovat, missä lauseasemassa referentiaalisesti keskeisiin tarkoitteisiin viittaavat NP:t sijaitsevat ja mikä on niiden syntaktinen rooli. Toisaalta tutkin referentiaalisten ketjujen sisäistä rakennetta tarkkailemalla erityisesti sitä, minkälaisen syntaktisten roolien välille ketjuja syntyy, mutta myös analysoimalla leksikaalisten ja ei-leksikaalisten viittausten vaihtelua ketjun eri osissa.¹

TUTKIMUKSEN VIITEKEHYS

Kosketteleman kysymykset kumpuavat pitkälti diskurssifunktionaalista tutkimussuuntauksesta, jossa syntaksi nähdään kielenulkoisille paineille alttiina ja niihin osittain sopeutuvana järjestelmänä (adaptive system) pikemminkin kuin strukturalistisen perinteen mukaisesti autonomisena järjestelmänä (ks. Du Bois 1985, 1987, Hopper 1988; suomen osalta Helasvuo 1996, 1997b, Laury 1996, 1997).

Perinteisesti kielioppi on kuvannut sitä kielen ulottuvuutta, jonka on katsottu olevan esitettävissä tietynlaisina rakenteina ja sääntöinä. Diskurssintutkimus taas tuottaa tuloksinaan tilastollisesti havaittavia tendenssejä, mutta ei ehdottomia sääntöjä eikä rajoituksia. (Vrt. Du Bois 1987: 819, Dixon 1994: 207.) Kysymykseksi herää, mitä diskurssintutkimus sitten voi tarjota kielitieteelle tai syntaksin tutkimukselle? Lähtökohtana on ajatus, että diskurssia tutkimalla saatetaan havaita pragmaattisia tendenssejä, jotka puolestaan käyvät potentiaalisista selityksistä esimerkiksi kielen muutokseen tai olemassa olevien syntaktisten rajoitusten motivaatioihin.

Tutkimukseni juuret ovat eittämättä perinteisessä syntaksissa ainakin siltä osin, että analyysi lähtee tietyistä muotokategorioista (subjekti, objekti, finiittiverbi jne.) — vaikkakin esimerkiksi subjektin kategorian rajausta poikkeaa jossakin määrin perinteisestä (ks. lukua Syntaktisten roolien profiilit s. 516–). Diskurssintutkimukseen kirjoitukseni liittävät se, että syntaktisille rooleille haetaan profiilia aidosta keskusteluaineistosta tutkimalla erityisesti eri roolien välisiä linkkejä.

Dixon (1994: 208) on nähnyt diskurssintutkimuksen tärkeimpien haasteiden tiivistyvänsä kahteen tutkimusongelmaan. Ensimmäinen niistä koskee tapoja, joilla lauseet liittyvät toisiinsa toisaalta yhteisten osallistujien (participants), toisaalta toisiinsa liittyvien toimintojen ja tapahtumien kautta. Toinen tutkimusongelma taas liittyy uuden informaation, uusien osallistujien tai uusien toimintojen tai tilojen esittelyyn diskurssissa. Ennen näihin tutkimuskysymyksiin tarttumista on kuitenkin pohdittava sopivan perusyksikön valintaa.

PERUSYKSIKÖ

Givón (1983b: 7) on katsonut lauseen olevan inhimillisen vuorovaikutuksen — informaation prosessoinnin — perusyksikkö. Tutkittaessa puhuttua kieltä ja etenkin kahden tai useamman henkilön keskusteluista koostuvaa aineistoa voidaan kuitenkin hyvin nopeasti

---

¹ Artikkelini on syntynyt keväällä 1998 valmistuneen lisensiaatintyöni pohjalta. Työni eri vaiheissa olen saanut rakentavaa palautetta ohjaajaltani Auli Hakuliselta, lisensiaatintyöni tarkastajilta Marja-Liisa Helasvuolta ja Maria Vilkunalta sekä Virittäjän nimettömiltä esilukijoilta. Kirjoitukseni sisällöstä olen luonnollisesti yksin vastuussa.

todeta, ettei läheskään kaikki (edes) kielellinen materiaali ole analysoitavissa lausetta perusyksikkönä käyttäen. Keskustelussa (puheen)vuorot saattavat muodostua esimerkiksi pelkistä partikkeleista tai sellaisten yhdistelmistä, esim. *joo; no niin* tai elliptisen lauseen NP:stä, esim. *mihin lähtisit lomalle?* – **Suomeen**. Puheessa esiintyy myös sellaisia NP:itä, jotka eivät varsinaisesti näytä kuuluvan mihinkään lauserakenteeseen, vaan jotka muodostavat syntaktisesti omia yksiköitään (ks. Helasvuo 1997b, suomeksi myös 1988). Syntaktisesti itsenäisistä NP:istä yksi tyypillinen esimerkki ovat dislokaatiot, esim. *tälläset ihmiset_i nin ne_i vetoo auktoriteetteihin*.

Lauseen sijasta puheen perusyksiköksi on esitetty intonaatioyksikköä (esim. Chafe 1987, 1994); toisaalta on tyydytty puhumaan pelkästään lauseytimestä tarkoittaen sillä finiittiverbiä ja sen ydinargumentteja subjektia ja objektia (Du Bois 1987: 813). Helasvuo on väitöskirjassaan (1997b) soveltanut puhe-suomen tutkimukseen näkemystä, että kielioppi syntyy diskurssikäytännöistä (ks. esim. Hopper 1988). Hän osoittaa, että lauseytimet ovat myös puheessa ilmenevä syntaktinen perusyksikkö. Helasvuo korostaa erityisesti sitä, että lauseytimen kuuluvien subjektin ja objektin suhteet finiittiverbiin ovat pidemmälle kieliopillistuneet kuin finiittiverbin ja lauseytimen ulkopuolelle jäävien obliikvien² väliset suhteet.

Intonaatioyksikkö puolestaan on luonteeltaan ensisijaisesti prosodinen kokonaisuus, jonka on kyllä usein havaittu vastaavan karkeasti lauseydintä (suomen osalta ks. Helasvuo 1997b), mutta toisaalta intonaatioyksikkö saattaa myös muodostua esimerkiksi syntaktisesti itsenäisestä NP:stä tai dialogipartikkel(e)ista (esim. *no niin*). Intonaatioyksikkö voi siis käsittää hyvin erilaisia kielellisiä aineksia. Lähtökohdiltaan syntaktista tutkimusta ajatellen lauseytimen etuna voi pitää intonaatioyksikköön verrattuna sitä, että lauseydin on kielen rakenteesta käsin määriteltävissä.

Referentiaalista jatkuvuutta tutkittaessa lauseytimet eivät kuitenkaan kerro kahden samaviitteisen NP:n todellista diskurssin kulkuun suhteutettavaa välimatkaa. Referentiaalisen etäisyyden laskeminen intonaatioyksiköinä ei silti sekään ole välttämättä perusteltua, sillä esimerkiksi pelkistä dialogipartikkeleista muodostuvassa intonaatioyksikössä ei ole potentiaalista paikkaa referentin maininnalle. Toisaalta on huomautettava, ettei referentiaalinen jatkuvuus ole sensitiivinen myöskään kaikille lauseytimen sisältäville intonaatioyksiköille.

Kolmaspersoonaisen samatopiikkisten tai samasubjektisten lauseiden ketjun välissä voi hyvin esiintyä lauseita, joiden subjekti on 1. tai 2. persoonassa ilman, että sillä on havaittavaa vaikutusta viittauskeinojen valintaan ja referenssin ylläpitoon kolmaspersoonaiseen referenttiin (vrt. Bentivoglio 1983: 261). Blanche-Benveniste (1997: 131–135) onkin puhunut tekstien moniäänisyydestä. Yhtäältä keskustelijat saattavat tuottaa yhdessä syntaktisesti yhtenäisen tekstin pitäytyen kukin omissa leksikaalisissa valinnoissaan (esimerkiksi institutionaalisissa keskusteluissa). Toisaalta yhdenkin puhujan narratiivinen vuoro saattaa muodostua useiden eritasoisten teemojen kehittelyistä, joista jokaisella on tietynlainen syntaksinsa ja leksikkonsa (ks. myös Kalliokoski 1995).

Tässä artikkelissa näkökulmani referentiaaliseen jatkuvuuteen on ensisijaisesti syn-

² Obliikvi-termillä tarkoitetaan tässä yleisesti kaikkia paikallissijaisia lauserakenteeseen kuuluvia NP:itä, toisinaan muuta kuin subjekti-, objekti- tai eksistentiaalilauseen kieliopillissijaisia (e-)NP:itä.

taktinen. Tutkimusongelmanani on nimenomaan se, miten diskurssissa keskeisiin tarkoitteisiin viittaavia NP:itä koodataan lauseen ydinargumenteiksi. Tarkasteluni perusyksiköksi soveltuu siksi parhaiten lauseydin.³

DU BOIS'N HYPOTEESIT

Puhekielen syntaksin yksi paljon huomiota saanut hypoteesi koskee leksikaalisten argumenttien määrää ja roolia lauseytimissä. Du Bois (1985, 1987) on narratiiviseen aineistoon (sakapulteko) perustuvassa tutkimuksessaan havainnut tendenssin, että puheessa vältetään lauserakenteita, joihin sisältyy kaksi leksikaalista verbin ydinargumentteina toimivaa NP:tä. Leksikaaliset NP:t ovat harvinaisia erityisesti transitiivilauseen subjektin (A) roolissa, mutta suhteellisen yleisiä sen sijaan sekä intransitiivilauseen subjektin (S) että transitiivilauseen objektin rooleissa (muita kieliä koskevasta vastaavista tutkimustuloksista ks. Du Bois 1987: 837–839).

Du Bois on katsonut, että leksikaalisten NP:iden määrää ja syntaktista positiota lauseytimissä motivoi diskurssissa ilmenevä pragmaattinen tendenssi järjestää informaation kulkua (information flow) tunnetusta uuteen päin. Pragmaattinen ja syntaktinen tendenssi liittyvät toisiinsa siten, että informaatiostatukseltaan uusiin referentteihin viitataan tyyppillisesti leksikaalisilla NP:illä (Chafe 1976: 30–33). Tendenssi välttää yhtä useampia leksikaalisia argumentteja on näin ymmärrettävissä nimenomaan yhden uuden argumentin rajoitukseksi (vrt. myös Chafe 1994: 108–111).

Du Bois'n mallissa transitiivilauseen subjektit viittaavat siis tyyppillisesti diskurssissa jo esiintyneisiin ja informaatiostatukseltaan tunnettuihin referentteihin, ja näin ne myös edustuvat tekstissä ei-leksikaalisina NP:inä (persoonapronomineina tai nolla-anaforina). Uusia referenttejä taas esitellään joko transitiivilauseen objektin tai intransitiivilauseen subjektin syntaktisissa asemissa. Oletuksena on, että informaatiovirtaa ohjaavat diskurssipaineet ilmenevät puhekielen rakenteissa universaalisti, kielen rakennetyyppiin katsomatta.

Du Bois (1985, 1987: 839–843) on puhunut myös toisesta pragmaattisesta diskurssitendenssistä, joka puolestaan liittyy toisiinsa etenkin intransitiivilauseen subjektia (S) ja transitiivilauseen subjektia (A). Kyseessä on kielen morfologisesta tai syntaktisesta tyyppistä riippumatta esiintyvä tendenssi koodata diskurssissa keskeiset, semanttiselta luokaltaan inhimilliset ja semanttiselta rooliltaan agenttiiviset tarkoitteet joko intransitiivilauseen subjektin tai transitiivilauseen subjektin syntaktiseen rooliin. Tendenssi ilmenee siten, että peräkkäisissä lauseissa anaforiset linkit ovat huomattavasti yleisempiä intransitiivilauseen subjektin (S) ja transitiivilauseen subjektin (A) välillä kuin intransitiivilauseen subjektin (S) ja transitiivilauseen objektin (O) välillä.

Du Bois'n mukaan toisaalta informaatiovirtaa ja toisaalta keskeisten referenttien ylläpitoa (topiikin jatkuvuutta) ohjaavat pragmaattiset tendenssit kilpailevat diskurssissa kes-

³ Käytän termiä kuitenkin siinä mielessä väljässä merkityksessä, että tietyissä leksikaalis-semanttisesti spesifeissä lauseyypeissä kuten omistusrakenteessa (e-lauseet) katson prototyypillisesti verbinetisen lokaalijäsenenä toimivan obliikvi-NP:n lauseytimen osaksi. Tutkimuksessani lauseydin on lähinnä operationaalinen käsite: lauseydin on lauseen tuntomerkki. Se, mitä muuta kulloisenkin esiintymän kohdalla katsotaan kuuluvan lauserakenteeseen, riippuu finiittiverbin semanttisista piirteistä.

kenään. Edellinen motivoi ergatiivisen morfologian kieliopillistumista, jälkimmäinen akkusatiivisen. Toisaalta näiden diskurssimotivaatioiden keskinäinen kilpailu näkyy joissakin kielissä esimerkiksi sellaisina jakaumina (splits), että informaatiostatukseltaan säännönmukaisesti tunnetut 1. ja 2. persoona noudattavat akkusatiivista koodausjärjestelmää ja 3. persoona puolestaan ergatiivista.

TUTKIMUSONGELMANA REFERENTIAALINEN JATKUVUUS

Kirjoituksessani lähestyn edellä mainittuja kahta diskurssintutkimuksen keskeistä tutkimusongelmaa yhden spesifisen ilmiön, referentiaalisen jatkuvuuden, valossa. Näkökulmani on varsin kapea ja käyttämäni aineisto tietyntaista, mutta pyrin sen avulla havainnollistamaan sitä, miten aineistosidonnaisia tarkasteltavat kysymykset ovat. Toisaalta pyrin avaamaan kysymystä siitä, millä tavoin diskurssintutkimus ja keskusteluanalyysi voisivat lähestyä toisiaan.

Du Bois'n (1985, 1987) hypoteesi kahden leksikaalisen argumentin rajoituksesta ja ei-leksikaalisista transitiivilauseen subjekteista näyttäisi ensisijaisesti koskevan diskurssissa salientteja ja yksilöityjä inhimillisiä referenttejä, jotka toimivat narratiivisissa jaksossa päähenkilöinä. Tällaiset diskurssissa referentiaalista jatkuvuutta saavat referentit koodataan todennäköisimmin transitiivilauseen subjekteiksi ei-leksikaalisesti. Voidaan olettaa, että vähemmän salientteihin, elottomiin ja diskurssin taustahahmoina toimiviin inhimillisiin referentteihin puolestaan viitataan leksikaalisilla NP:illä sekä intransitiivietä transitiivilauseen subjektin asemassa. (Vrt. Hopper 1988: 125–127; ks. myös Lambrecht 1987: 235.) Toisaalta on huomautettu, ettei leksikaalisia subjekteja sisältäviä transitiivilauseita läheskään aina ole perusteltua pitää statukseltaan diskurssin taustatietona (esim. Blanche-Benveniste 1994: 95–96).

Kirjoituksessani pohdin sitä, millaiset tekijät saattavat keskustelutilanteessa vaikuttaa viittauskeinojen valintaan referentin informaatiostatuksen tai salienssin lisäksi. Keskusteluaineistoista voi poimia esimerkiksi tapauksia, joissa välittömästi peräkkäisissäkin lauseissa viittauskeino vaihtuu odotusten vastaisesti pronominita leksikaaliseksi NP:ksi. Artikkelissani esitän joitakin alustavia ehdotuksia siitä, miten referentiaalisen jatkuvuuden kannalta relevantteja puhejaksoja voisi määritellä keskusteluanalyysin kanssa luotujen käsitteiden avulla. Etnometodologinen keskusteluanalyysi tutkii keskustelua ensisijaisesti toimintana tai erilaisina toimintakokonaisuuksina. Esitän oletuksen, että esimerkiksi erilaisten viittauskeinojen vaihtelu on olennaisesti sidoksissa siihen, minkätyyppisessä diskurssissa ja millaisen toimintasekvenssin osana referentiaalinen ketju esiintyy.

Keskityn tarkastelemaan kolmaspersoonaisien tarkoitteiden referentiaalista jatkuvuutta ja niihin viittaavien NP:iden koodaamista verbin ydinargumenteiksi. Helasvuo (1997b) on tähdentänyt sitä, että suomen kielessä subjektin ja objektin akkusatiivinen koodausjärjestelmä toteutuu eksplisiittisesti vain 1. ja 2. persoonan pronomineilla, kun taas 3. persoonan pronominit ja leksikaaliset NP:t lähestyvät pikemminkin neutraalia järjestelmää. Olen koodannut tutkimustapaukseni referentin semanttisen luokan mukaan elollisiin ja elottomiin. Pyrin osoittamaan, että syntaktisten roolien väliset linkit ovat erilaisia referenssiltään elollisissa ja elottomissa viittausketjuissa. Ketjujen syntaktisissa profiileissa suurimmat erot syntyvät siitä, että tarkoitteiltaan elollisissa ketjuissa transitiivilauseen

subjektit ovat suhteellisesti huomattavasti yleisempiä kuin elottomissa ketjuissa ja toisaalta elottomissa ketjuissa objektit ovat suhteellisesti yleisempiä kuin elollisissa.

AINEISTO

Tutkimusaineistonani on radion keskusteluohjelmia. Nauhoitteita on yhteensä noin kolme tuntia, ja niitä on kerätty kahdelta eri radiokanavalta, valtakunnallisesta Yleisradion Radio Suomesta ja kaupallisesta, aineiston keräyksen aikoihin (tammikuu 1995) vain Helsingissä kuuluneesta Radio Citystä. Kaikki aineistoni keskusteluohjelmat ovat suoria lähetyksiä.

Kasvokkasiin arkikeskusteluihin verrattuna radiokeskustelut ovat ainakin kahdella tavalla erityislaatuisia. Radion keskusteluohjelmissa puhetilanteet eivät rakennu näköyhteyden varaan. Toimittajat keskustelevat kuuntelijoiden kanssa puhelimitse, ja vaikka studiossa olisikin kasvokkain keskustelemassa useampi henkilö, kuuntelijoita on koko ajan myös näkökontaktin ulottumattomissa. Toisekseen radiokanavalla keskusteleminen eroaa arkikeskusteluista siinä, että puhe on julkista. Kasvokkaisista arkikeskusteluista poiketen keskusteluun osallistujien ja sen kasvottoman kuulijajoukon voi olettaa ainakin valtaosaltaan olevan toisilleen vieraita henkilöitä. Lähetykseen osallistuvat henkilöt saattavat kokea puhetilanteen muodolliseksi, ja tämä näkyy osassa aineistoani esimerkiksi suhteellisen taajaan esiintyvissä monikon 3. persoonan lukukongruenssissa (ks. Tiainen 1998).

Aineistoni koostuu kolmesta eri ohjelmasta taltioiduista näytteistä. Radio Suomesta on nauhoitettu keskusteluohjelmaa *Elämänkaari — ohjelma elämän hallinnasta*. Naistoi-
mittajan lisäksi studiossa on keskustelemassa kolme kutsuvierasta, joista yksi on nainen ja kaksi miestä. Ohjelmassa kuuntelijoita pyydetään soittamaan lähetykseen ja kertomaan omista elämäkokemuksistaan ja erityisesti siitä, miten he ovat pärjänneet elämässään. Studiossa käytyä keskustelua rajoittaa jonkin verran se, että vieraat joutuvat pyytämään puheenvuoronsa toimittajalta.

Radio Cityn ensimmäisenä näytteenä on myöhäisillan lähetys *Keskiviikon keisarit*, jossa kaksi miestoimittajaa ruotii kuuntelijoiden vihjeiden perusteella julkisuuden henkilöihin liittyviä juoruja. Tässä ohjelmassa toimittajat keskustelevat vapaasti keskenään, eikä puheenvuoroja jaeta, vaikka puhelinlinjalla olisi mukana kolmas henkilö. Toinen Radio Citystä tallennettu näyte muodostuu kolmesta *Päivän kysymyksestä*. Näissä toimittaja tiedustelee kuuntelijoiden mielipidettä jostakin päivän lehdissä tai edeltävänä iltana televisiossa esillä olleesta aiheesta (esimerkiksi Helsinkiin suunnitelluista uusista kioskimalleista tai humanoidien tulosta maapallolle). *Päivän kysymykset* ovat luonteeltaan toimittajan ja lähetykseen soittavien henkilöiden välisiä dialogeja.

Aineistooni sisältyvissä ohjelmissa käsitellään siis suhteellisen yleisluontoisia aiheita, joihin kaikilla kuulijoilla ainakin periaatteessa on jonkinlainen pääsy (elämässä pärjääminen, julkiset henkilöt, päivän uutisaiheet). Tekstityypiltään aineistoni sisältää sekä narratiivisia jaksoja että lyhyempijaksoista vuorottelua (tarkemmin ks. Tiainen 1998). Litterointi on tehty syntaktisten rakenteiden tutkimusta varten ja se on tarkkuudeltaan varsin karkeaa. Esimerkkeihin on kuitenkin merkitty keskustelun kulkua osoittamaan tauot, päällekkäispuhuntojen kohdat sekä prosodian osalta intonaatioyksiköiden rajat.

▷

REFERENTTIEN JÄLJITTÄMINEN

NP:iden keskeisenä tehtävänä diskurssissa on poimia referenttejä sekä ylläpitää referenssiä jo mainittuihin tarkoitteisiin (esim. Helasvuo 1997a). Kaikki NP:t eivät kuitenkaan ole referentiaalisia. Du Bois (1980: 208–209) on määritellyt referentiaalisiksi sellaiset NP:t, joita käytetään puhuttaessa konkreettisista tai abstraktisista olioista tarkoitteina siten, että niiden identiteetti mielletään ajassa jatkuvaksi (»to speak about an object as an object, with continuous identity over time»). NP:n referentiaalisuus tarkoittaa näin myös sitä, että sen tarkoitteella on diskurssissa potentiaalisesti referentiaalista jatkuvuutta. Ei-referentiaalisia taas ovat sellaiset NP:t, jotka eivät poimi diskurssiin tarkoitetta, eivätkä ne näin myöskään esiinny referentiaalisten ketjujen osina. Tyypillisesti ei-referentiaalisia NP:itä ovat esimerkiksi luonnehtivat tai luokittelevat predikaatiivi-NP:t (*Hilja Hahti on kirjailija*) tai kiellon vaikutuksen alaan kuuluvat NP:t (*Kirjassa ei ole yhtään valokuvaa*). (Ks. myös Hakulinen ja Karlsson 1979: 130–131.)

Samaviitteisten NP:iden esiintyminen peräkkäisissä lauseissa luo diskurssiin temaattista koheesiota. Givón (1983b) on kehitellyt referentiaalisen jatkuvuuden tutkimukseen kvantitatiivisia mittaamenetelmiä, jotka soveltuvat ensisijaisesti narratiivisen diskurssin analyysiin. Kvantitatiivisia menetelmiä käyttäen voidaan määrittää tekstin jokaisen referentiaalisen ilmauksen *referentiaalinen etäisyys* (referential distance) referentin edelliseen mainintaan tekstissä (esimerkiksi välissä olevien lauseiden/lauseydinten/intonaatioyksiköiden määrä), ja toisaalta seuraavien mainintojen määrä kertoo *topiikin pysyvyydestä* (topic persistence). Edellinen tekstissä taaksepäin suuntaava parametri mittaa *referenttiin pääsyä* (referential accessibility) ja jälkimmäinen eteenpäin suuntaava parametri *temaattista keskeisyyttä* (thematic importance). Temaattista keskeisyyttä osoittava mittaluku saadaan myös laskemalla yhteen kaikki referentin maininnat tekstissä (overall frequency, Givón 1990; vrt. myös Chafen [1994] käsitteeseen referential importance). Eri kielistä tehtyjen tekstipohjaisten kvantitatiivisten tutkimusten perusteella Givón (1983b) on esittänyt hypoteeseja siitä, miten eri viittauskeinojen valinta ja sanajärjestys korreloivat referenttiin pääsyn kanssa tai millaisia yhteyksiä on topikaalisuuden, syntaktisten ja semanttisten roolien sekä referentin elollisuuden välillä.

Givónin mittaamenetelmin on tutkittu topiikin jatkuvuutta etupäässä (monologisista) narratiiveista koostuvissa aineistoissa (ks. Givón 1983a). Keskusteluaineistossa referentiaalisen jatkuvuuden havainnoiminen on hyvin pitkälle tulkinnanvarainen kysymys. Tulkinnanvaraiseksi sen tekee etenkin viittaussuhteiltaan epämääräisten pronomien runsaus. Referentiaalisesti keskeisiin tarkoitteisiin viittaavien anaforien ja deiktisten pronomien lisäksi puheessa esiintyy runsaasti sellaisia pronomineja, joiden käyttöä Himmelmann (1996) on nimittänyt diskurssideiktiseksi. Diskurssideiktiset demonstratiivipronomit voivat poimia keskustelussa referenttikseen edeltävän tai meneillään olevaan vuoron tai vuoron osan ja siinä ilmaistut tai ilmaistavat propositiot tai referenttinä saattaa myös olla se tilanne, josta vuorossa on kyse (ks. myös Laury 1997: 88–102; esimerkkejä myös Tiainen 1998: 20–21). Himmelmann (mts. 224) onkin katsonut diskurssideiktisten pronomien viittaussuhteiden yksiselitteisen tulkinnan hankalaksi siitä nimenomaisesta syystä, että mitään referenttiä ei ole olemassa etukäteen vaan referentti luodaan juuri sillä hetkellä, kun demonstratiivipronominia käytetään diskurssideiktisesti.

Oma tutkimusaineistoni on kahden tai useamman henkilön välistä keskustelua, joskin

osittain ohjailtua sellaista. Tarkoitukseni on selvittää, miten diskurssiin poimittujen referenttien potentiaalinen ominaisuus, referentiaalinen jatkuvuus, ilmenee tekstissä referentiaalisina ketjuina. Olen soveltanut Givónin kvantitatiivisia menetelmiä aineistostani valikoiden poimittujen referentiaalisten NP:iden analysoimiseen, toisin sanoen tarkasteluni koskee vain sellaisia NP:itä, joiden tarkoitteilla on jo havaittu olevan tekstissä referentiaalista jatkuvuutta. Poiminnassa on kriteerinä käytetty kaikkien mainintojen kokonaisuusmäärää (vrt. Givón 1990, overall frequency).

Referenssiä johonkin tarkoitteeseen voidaan pitää yllä sekä leksikaalisin NP:in, pronominein että anaforisin nollin. Referentiaalisten ketjujen osina esiintyvien ilmausten diskurssitehtävää on kutsuttu *referenttien jäljittämiseksi* (tracking; Himmelmann 1996, Laury 1997, Helasvuo 1997b). Himmelmann (mts. 226) on halunnut tehdä eron sellaisten käsitteiden välille kuin referentin jäljittäminen, anafora ja samaviitteisyys, joista kahta viimeistä voidaan käyttää ensimmäistä huomattavasti laajemmista merkityksissä. Viittausuhteiltaan anaforisia voivat olla, eivät ainoastaan keskeisiä referenttejä kuljettavat pronominit, vaan myös diskurssideiktisesti käytetyt demonstratiivipronominit. Samaviitteisyydellä taas voidaan tarkoittaa myös lauseensisäisiä suhteita esimerkiksi persoonapäätteen ja samatarkoitteisen NP:n välillä tai NP:n ja sen appositiona toimivan toisen NP:n välillä.

Laury (1997: 81–87, 118–128) on tuonut esiin ongelmia, jotka koskevat pronominiinien jakoa anaforisiin ja deiktisiin. Keskusteluaineistoja tutkittaessa voi olla mahdotonta tehdä eroa *se*-pronominiin anaforisen tai deiktisen käytön välille etenkin silloin, jos referentti on sekä läsnä puhetilanteessa että siihen on viitattu aiemmin tekstissä. Lisäksi Laury on kritisoinut liian jyrkiksi sellaisia väittämiä, että anaforisia pronomineja voisi käyttää viittaamaan vain jo puheena olleisiin ja puhehetkellä oletetusti kuulijan tietoisuudessa aktiivisiin referentteihin (ks. myös Laury 1994). Kolmanneksi hän on huomauttanut siitä, että kahdessa perättäisessä lauseessa esiintyvät anaforiset *se*-pronominit eivät välttämättä viittaa samaan tarkoitteeseen.

Lauryn mainitsemat seikat ovat tulevat vastaan referentiaalisia ketjuja tutkittaessa. Tutkimusongelmani kannalta ei kuitenkaan ole tässä välttämätöntä ratkaista kysymystä anaforisten ja demonstratiivisten pronominiinien määrittelystä. Lähtökohtani on, että referenttiä jäljittävät viittaukset, yhtä lailla leksikaaliset NP:t kuin pronominit tai anaforiset nollat, viittaavat suoraan tarkoitteeseen, eivät tekstissä edellä esiintyviin samatarkoitteisiin NP:iin (ks. myös Vilkuna 1992: 11).

T-POSITIO

Suomen kaltaisessa kielessä, jossa on vain vähän varsinaisia kieliopillisia sanajärjestysrajoituksia (vrt. Vilkuna 1989: 9), konstituenttien järjestystä lauseessa säätelevät diskurssitekiäjät. Referentiaalisten ketjujen käsittelyssä huomion kohteeksi nousee verbinetisen position erityisasema lauserakenteessa.

Vilkuna (1989, 1995) on kuvannut suomen kielen lauseiden pintarakennetta positiomallilla, jossa eri lauseasemille osoitetaan pikemminkin tietynlainen diskurssimerkitys kuin jokin syntaktinen funktio. Vilkuna kutsuu tällaista diskurssimerkityksiin perustuvaa konstituenttien järjestäytymistä *diskurssikonfiguraatioksi* (discourse configuration). Positional-

lissa lause jakautuu ensinnäkin kahteen kenttään, etukenttään (initial field) ja verbikenttään (V-field). Näistä edellinen muodostuu kahdesta paikasta T ja K, joiden diskurssikonfiguraatiota esittää skeema [K T V-kenttä]. Välittömästi verbikentän edellä sijaitsee T-positio, jota puolestaan edeltää K-positio, esim. $_T$ Mikko $_{V\text{-kenttä}}$ *pesee astioita*; $_K$ Astioita $_T$ Mikko $_{V\text{-kenttä}}$ *pesee*; $_K$ Mitä $_T$ sinä $_{V\text{-kenttä}}$ *teet?*; $_K$ Ei $_T$ täällä $_{V\text{-kenttä}}$ *ketään ole*. T ja K viittaavat sentapaisiin diskurssikäsitteisiin kuin topiikki ja kontrasti, mutta itse asiassa kirjaimet K ja T ovat Vilkunan ratkaisu terminologiseen ongelmaan. T:tä on myös kutsuttu lauseen teemaksi, K:ta taas topiikiksi siinä mielessä, että T:n eteen viety konstituentti on »topikaalistettu» (ks. Vilkuna 1989: 38).⁴ V-kenttä puolestaan kattaa lauseen loppuosan ja muodostuu normaalisti finiittiverbistä ja muista elementeistä, mutta toisin kuin etukentässä siinä elementtien järjestys ei ole diskurssikonfiguraationaalinen. V-kenttä ei siis jakaudu erityisiin paikkoihin, joille voitaisiin esittää jokin tietty diskurssimerkitys. V-kenttä voi myös olla tyhjä, jos lauseen ainoa verbimuoto on K-positiossa, esim. $_K$ Tuleeko $_T$ hän?

Vilkunan mallissa T- ja K-paikoilla voi periaatteessa esiintyä syntaktiselta rooliltaan mikä tahansa elementti, joskin T-paikka on ensisijaisesti varattu nominaalisille konstituentteille. Lisäksi T-position ja syntaktisten roolien välillä vallitsee sellainen korrelaatio, että oletusarvoinen T (default T) on lauseen kieliopillinen subjekti, jos sellainen lauseeseen sisältyy. Oletusarvoisuus tulee tässä yhteydessä ymmärtää siten, että subjektin sijoittamiseen T-paikalle ei tarvita mitään erityistä syytä, kun taas jonkin muun konstituentin sijoittamiseen T-paikalle subjektin sijasta pitää olla erityisesti motivoitua. (Vilkuna 1989: 40–43; ks. myös Karttunen ja Kay 1985: 282). Tällä perusteella suomea voi myös pitää perussanajärjestykseltään SVO-kielenä. On kuitenkin joitakin lausetyyppejä, joissa oletusarvoinen T ei ole kieliopillinen subjekti vaan jokin muu konstituentti. Esimerkiksi niin kutsutussa eksistentiaalisessa lausetyypissä (e-lauseet) ja erityisesti sen alatyypissä omistusrakenteessa oletusarvoisena T:nä on adessiivi-NP, esim. $_T$ Minulla $_{V\text{-kenttä}}$ *on kissa*.

Vilkunan mallissa nimitykset K ja T ovat vain viitteellisiä. Käsitteellä *topiikki* on kirjallisuudessa sangen monenlaista käyttöä. Yhtäältä sillä saatetaan tarkoittaa varsin yleisesti keskustelun tai tekstin läpikäyvää *puheenaihetta*, toisaalta se saattaa olla lausetasolla se entiteetti, joka jollakin tavoin nostetaan esiin ja johon huomio erityisesti kohdistetaan (esimerkiksi dislokaatioita on kutsuttu topiikkirakenteiksi, Lambrecht 1987), tai vielä kapeammassa merkityksessä topiikki on samaistettu lauseen subjektin tai verbinetisen NP:n tarkoitteeseen (lausetopiikki/teema).

Givón (1990: 902) on tähdentänyt, että topiikki on funktionaalisenä käsitteenä relevantti vain diskurssitasolla. Tarkoitteesta tulee topiikki — »se mistä puhutaan» (»talked about»), toisin sanoen keskeinen tarkoite (important) — vain, jos siihen viitataan useassa perättäisessä lauseessa. Lausetasolla on kuitenkin kiintoisaa tarkastella, mihin positionaaliseen asemaan tai mihin syntaktiseen rooliin topiikit useimmiten koodataan. Givón (1983b, 1990) on esittänyt useita kieliä koskevien tutkimusten perusteella topiikkihierarkian, joka

⁴ Diskurssimerkityksistään huolimatta T ja K eivät ole puhtaasti diskurssikäsitteitä, vaan oikeastaan kompromisseja diskurssifunktion ja syntaktisen kategorian välillä. Syntaktisesti määräytyntä on esimerkiksi kysymyspronominien esiintyminen K-positiossa, esim. $_K$ Mitä $_T$ sinä $_{V\text{-kenttä}}$ *teet?* (Vilkuna 1989: 38).

ennustaa, että kieliopillisena subjektina toimivat NP:t poimivat diskurssissa keskeisempiä referenttejä kuin objekti- tai obliikvi-NP:t. Omassa aineistossani subjekti-NP:iden referentiaalinen keskeisyys näkyy esimerkiksi siten, että yli puolet anaforisista pronominisubjekteista on samaviitteisiä tekstissä edellä esiintyvän subjekti-NP:n ja vain noin kymmenesosa objekti-NP:n kanssa (Tiainen 1998: 47). Referentiaalisia ketjuja tarkasteltaessa voidaan kuitenkin havaita, että pronominisubjektien korrelaateina ovat ensisijaisesti NP:t, jotka sijaitsevat edeltävässä tekstissä T-positiossa riippumatta niiden syntaktisesta roolista.

Vilkuna (1995: 252) on itse nähnyt topiikin käsitteen ja T-paikan välillä sellaisen yhteyden, että jos jokin entiteetti halutaan osoittaa topiikiksi, T-paikka tarjoaa siihen keinon. Toisin sanoen tarkoite voidaan merkitä topiikiksi sijoittamalla siihen viittaava NP T-positioon. Periaatteessa T-paikkainen NP voi olla syntaktiselta rooliltaan lähes mikä tahansa verbin argumentti tai obliikvi-NP. Tämän artikkelin yhtenä tarkoituksena on selvittää, millaisia referentiaalisia ketjuja T-paikkaisten eri syntaktisissa rooleissa toimivien NP:iden välille syntyy.

REFERENTIAALISET KETJUT

Seuraavassa selitän periaatteita, joilla tarkastelemani kolmaspersoonaiset referentiaaliset ketjut on poimittu aineistostani. Käyttämäni kriteerit liittyvät ensinnäkin mainintojen määrään, NP:iden lauseasemaan ja syntaktiseen rooliin. Toiseksi pohdin kysymyksiä, jotka liittyvät referentiaalisen jatkuvuuden tarkasteluun keskusteluaineistossa.

Givónin (1983b) kvantitatiiviset tutkimusmenetelmät, jotka on kehitelty ensisijaisesti narratiivisten aineistojen tutkimukseen, perustuvat oletukseen, että narratiivisessa diskurssissa lauseet liittyvät toisiinsa muodostaen temaattisesti koherentteja jaksoja. Topiikin jatkuvuuden oletetaan ilmenevän ensisijaisesti temaattisten jaksojen sisällä (Givón 1983b: 7, 1984: 137–138). Referentiaalinen jatkuvuus ei kuitenkaan ole yksinomaan narratiivisen diskurssin ominaisuus. Kaksi- tai useampihenkisiltä keskusteluilta tuskin voi silti odottaa samanlaista teeman kehittelyyn perustuvaa rakennetta kuin koe- tai haastattelutilanteessa (monologina) tuotetuilta narratiiveilta. Kysymys kuuluukin, millaisten keskustelujaksojen sisällä referentiaalista jatkuvuutta olisi mielekästä tarkastella.

Olen poiminut aineistostani yhteensä 96 referentiaalista ketjua, jotka muodostuvat vähintään kolmesta samaviitteisestä, lauserakenteisiin kuuluvasta NP:stä (myös anaforiset nollat on otettu huomioon) ja joissa vähintään kaksi NP:istä esiintyy T-positiossa ja vähintään yksi on syntaktiselta rooliltaan subjekti.⁵ Esimerkissä 1 referentiaalisen ketjun muodostavat NP:t on kursivoitu:

⁵ Tarkastelun rajaaminen vähintään kolmeen perättäiseen mainintaan on puhtaasti intuitioon perustuva valinta. Kahdesta perättäisestä maininnasta ei kuitenkaan vielä synny varsinaista ketjua. Toisaalta vähintään kolmen maininnan kriteerillä on voitu karsia tutkimustapausten joukosta sellaisia tapauksia, joissa näennäinen jatkuvuus aiheutuu pelkästään toistosta. Näin on myös ainakin osittain vältetty diskurssideiktisesti käytettyjen pronominiin viittaussuhteiden ylitulkittamista.

1.

- 1 Jone: moi. (.) mitäs sä sanosit, (.) tai luulet et
 2 ufomies sanois Juhan af Grannille ku se
 3 siihen törmäis?
 4 S₇: no pitääks olla välttämättä ufomies?
 5 Jone: no se voi olla ufonainen, tää on, (.)
 6 nimenomaan tää on muuten nyt mukavaa et
 7 päästiin tähän tasa-arvokeskusteluun koska,
 8 (.) must tuntuu aik kummalliselt et pidetään
 9 niinkun (.) niin älykkäänä *avaruusolentoja* et
 10 _T*ne* kykenee lentämään (.) valovuosien
 11 matkojen takaa maapallolle ihmetteleen, ja
 12 silti _T*ne* ois pelkästään miehiä.
 13 S₇: nii ja eiks nää (.) suuret ufotutkijat jotka
 14 on *niitä* kasapäin nähny ni nehän väittää et
 15 _T*niil* ei oo niinku sukupuolta perjaatteessa
 16 ollenkaa, ja tälleen näin.

Referentiaalinen ketju alkaa riviltä 9 lauseen V-kentässä sijaitsevasta objekti-NP:stä *avaruusolentoja* ja jatkuu riveillä 10 ja 12 T-paikkaisilla maininnoilla *ne*, jotka ovat syntaktiselta rooliltaan subjekteja. Vuoron vaihduttua ketju saa vielä jatkoa V-kenttäisestä objektipronominista *niitä* (r. 14) ja omistusrakenteen T-paikkaisesta adessiivipronominista *niil* (r. 15).

Ketjujen ensimmäiseksi linkiksi on katsottu lauserakenteisiin kuuluva referentiaalinen NP. Tutkimustapauksia poimittaessa ei ole otettu huomioon genetiivimääritteen funktiossa toimivia NP:itä, jotka ovat edellä esitetyn määritelmän mukaan ei-referentiaalisia, eikä myöskään relatiivipronomineja. Genetiivimääritteet on silti luettu referentin maininnoiksi laskettaessa analysoitavien ketjujen kokonaispituutta. Radio Cityn Keskiviikon keisareista otetussa esimerkissä 2 puhutaan eräästä entisestä Miss Suomesta:

2.

- 1 S_p: nii, *se* o iha (.) mun mielest *se* on normaali
 2 nuori tyttö mut *sitä* seurataan vaan (.) ni
 3 helvetin tarkkaan ja sit *sen* ongelma on se et
 4 *se* ei niinku tajua, (.) että (.) *sitä*
 5 seurataan, (.) eikä jaksa kiinnittää siihen,
 6 (.) nii paljo, (---)

Näyte havainnollistaa eroa, joka voidaan tehdä referenssin ylläpitämisen (maintenance) ja referentin jäljittämisen (tracking) välille. Rivillä 3 esiintyvän leksikaalisen subjekti-NP:n *sen ongelma* genetiivimääritteenä toimiva possessiivipronomini *sen* on samaviitteinen kuin referentiaalisesti keskeistä tarkoitetta jäljittävät T-paikkaiset pronominisubjekti *se* (r. 1, 4) ja -objekti *sitä* (r. 2, 4) sekä anaforinen nollasubjekti (r. 5: *eikä Ø jaksa kiinnittää --*). Vaikka genetiivimääritteenä toimivat NP:t eivät poimikaan referenttiä, ne silti omalta osaltaan ylläpitävät referenssiä ja voivat myös toimia pronominiviittausten leksikaalisina korrelaateina.

Relatiivipronomininit muodostavat oman erityistapauksensa, sillä ne esiintyvät syntaktisesti NP:n määritteeksi analysoitavissa relatiivilauseissa. Relatiivipronomininit eivät siis

ole referenttien itsenäisiä mainintoja, ja siksi niitä ei ole otettu huomioon pituuskriteerit täyttävien ketjujen poiminnassa. Toisaalta relatiivilauseisiin usein sisällytetään narratiivin etenemisen kannalta olennaista informaatiota. Esimerkissä 3 on katkelma Keskiviiikon keisareissa kerrotusta jääkiekkojutusta:

3.

1	Ile:	siinä oli sitte jekkua tekemässä (.) Ässistä
2		(.) kaksikin herraa, (.) toinen oli Tapio
3		Levo, (.) ja toinen oli sitten <i>Antero Kivelä</i> ,
4		<i>tää Ässien maalivahti (.) joka oli</i>
5		legendaarinen siitä että muilla, (.) ot- otti
6		hapanta siihen malliin että muiden Ässien
7		aika meni aina siihen että ne sai <i>miehen</i>
8		maaliin, (.) ja <i>Kivelä</i> ja <i>Levo</i> olivat sitte
9		siinä (.) o- kannäämässä ja, ja tota noin
10		nin, (---)

Riviltä 4 alkava relatiivilause *joka oli legendaarinen siitä* – liittyy ekvatiivirakenteessa referentin nimeävään identiteettipredikatiiviin *Antero Kivelä* (r. 3). Relatiivipronominin korrelaatti on definiittinen NP, jonka referentin tunnistamista auttaa lisäksi apposiitiolauseke (*tää Ässien maalivahti*). Relatiivilause ei tässä yhteydessä saa siinä mielessä restriktiivistä tulkintaa, että se rajaisi edussanansa referenssiä. Pikemminkin se tuo siihen lisäinformaatiota. Lisäksi relatiivilauseesta rönsyilee kokonainen ryväs lauseita (*joka oli legendaarinen siitä että muilla, (.) Ø otti hapanta siihen malliin että muiden – – että ne sai miehen maaliin*), jotka tässä muodostavat sivupolun kertomuksen pääjuoneen, mutta joissa silti edelleen jäljitetään alun perin relatiivistetun NP:n referenttiä (r. 5: anaforinen nolla-subjekti *Ø otti hapanta* ja r. 7: objekti-NP *miehen*). Tämänkaltaisten epärestriktiivisiksi tulkittavien relatiivilauseiden kohdalla relatiivipronominin on otettu huomioon referentiaalisesta ketjun kokonaispituutta laskettaessa.

Ketjuja poimittaessa mainintojen ei ole edellytetty esiintyvän välittömästi perättäisissä lauserakenteissa. Yli kolmen lauseytimen välit ovat tarkastelluissa ketjuissa harvinaisia, mutta pisimmillään etäisyyttä edeltävään mainintaan on jopa 12 lauseydintä.⁶ Keskusteluaineistoa tutkiessani olen lähtenyt siitä oletuksesta, että referentiaalinen jatkuvuus ilmenee ensisijaisesti vuoron sisällä (vrt. Givónin temaattiseen jaksoon), mutta että potentiaalisesti referentiaaliset ketjut voivat myös jatkua yli vuoron vaihdoksen.

Seuraavat tarkennukset ovat tarpeen, sillä aineistoni eri osioissa vuorojen keskimääräinen pituus vaihtelee suuresti ja toisaalta vuorot vaihtuvat osin eri periaattein. Referentiaalisesta ketjun pituus ei sinänsä ole mikään itseisarvo. Yleisenä periaatteena on ollut, että referentiaalisten ketjujen ei ole katsottu jatkuvan yli puheluiden rajojen. Radio Cityn Päivän kysymysten keskustelut ovat tyypiltään suhteellisen nopeatempoista vuorottelua ja niissä vierekkäiset vuorot muodostavat selkeitä toimintasekvenssejä kuten kysymys–vastaus- tai kannanottovieruspareja (vieruspareista ks. esim. Raevaara 1997). Radio Cityn osuiksista poimittujen referentiaalisten ketjujen rajaamisessa onkin käytetty hyväksi myös toimin-

⁶ Vertauskohtana voi pitää sitä, että Givónin (1983b: 13) kvantitatiivisia menetelmiä soveltavissa tutkimuksissa topiikki (referentti) on tulkittu automaattisesti epäjatkuvaksi, jos sen etäisyys edeltävään mainintaan on yli 20 lausetta.

tasekvenssin käsitettä. Vuoron vaihdoksia, jotka aloittavat selvästi uuden toimintajakson, on myös pidetty referentiaalisen ketjun rajana. Sen sijaan Radio Suomen osuudessa puheenvuorot ovat suurimmaksi osaksi jaettuina, ne ovat myös suhteellisen pitkiä eivätkä ne läheskään aina muodosta toiminnallisia vieruspareja edeltävän tai seuraavan vuoron kanssa. Radio Suomessa referentiaalisten ketjujen on katsottu voivan jatkua yli vuoron vaihdoksen vain, jos se tapahtuu spontaanisti.

Yhteenvedona voidaan todeta, että tarkasteltavien tapausten joukossa on lähes yhtä paljon vuoron yli jatkuvia (yht. 47) kuin vuoronsisäisiä (yht. 49) ketjuja. Yli vuoron jatkuvista referentiaalisista ketjuista osa on sellaisia, joissa ketju syntyy puhujien yhteistyönä (ks. esimerkkiä 1), osa taas sellaisia, joissa väliintuleva vuoro ei sisällä viittausta referenttiin. Vuoronvaihdoskohtia tarkkaillessa voi havaita, että lähes joka kolmas ketju jatkava vuoro (21/69) alkaa dialogipartikkelilla *nii*, jonka erityisenä diskurssifunktiona on pidetty juuri jatkamisen merkitsemistä (Sorjonen 1997; ks. myös Vilkuna 1997).

Referentiaalisten ketjujen pituus on luonnollisesti yhteydessä aineistoon sisältyvien keskustelujen tyyppiin ja tietenkin siihen, millaisten yksikköjen sisällä referentiaalista jatkuvuutta tarkastellaan. Sinällään ketjujen pituus ei ole kovin mielenkiintoinen seikka, mutta sen suhteen voidaan vertailla esimerkiksi semanttisilta ominaisuuksiltaan erilaisien tarkoitteiden keskeisyyttä diskurssissa. Omassa aineistossani kolmen maininnan kriteerin täyttävistä 96 ketjusta 58 on referenssiltään elollisia ja 38 elottomia. Taulukossa 1 referenssiltään elolliset ja elottomat ketjut on esitetty mainintojen määrän mukaan:

semanttinen luokka	ketjujen jakauma mainintojen määrän mukaan (n)					yht.
	3	4	5	6–8	9 → (21)	
elolliset	16	13	14	11	4	58
elottomat	20	7	4	7	–	38
yhteensä	36	20	18	19	4	96

Taulukko 1. Referenssiltään elollisten ja elottomien ketjujen pituudet.

Taulukosta 1 näkyy ensinnäkin, että ketjujen yleisin pituus on kolme mainintaa (yht. 36). Referenssiltään elottomien ketjujen joukossa kolmen maininnan ketjut ovat jopa enemmistönä (52,6 %). Elollisia tarkoitteita jäljittävistä ketjuista puolestaan lähes kolme neljästä (72,4 %) on yli kolmen maininnan pituisia. Elottomien pisin ketju muodostuu 8 ja elollisten 21 maininnasta.

Esitetyt luvut osoittavat monin tavoin elollisten tarkoitteiden referentiaalista keskeisyyttä elottomiin tarkoitteisiin verrattuna (ks. myös Givón 1983b: 22). Ensinnäkin referenssiltään elollisia ketjuja on lukumääräisesti enemmän ja toiseksi ne ovat keskimäärin pidempiä kuin elottomia jäljittävät ketjut. Kolmanneksi pisimmät elollista tarkoitetta jäljittävät ketjut ovat yli kaksi kertaa niin pitkiä kuin pisimmät elottomia jäljittävät ketjut.

Tässä vaiheessa on vielä syytä korostaa sitä, että referentiaalinen jatkuvuus on vain diskurssiin poimitun tarkoitteen potentiaalinen ominaisuus, joka todentuu ainakin kolmaspersoonaisien tarkoitteiden kohdalla suhteellisen harvoin. Referentiaalisissa ketjuissa esiintyvät subjekti-NP:t muodostavat vajaan kolmasosan kaikista aineistoni kolmaspersoonaisista subjekti-NP:istä. Referentiaalisesti keskeisiä tarkoitteita poimivat NP:t erotuvat leksikaalisten subjektien joukossa vähemmän keskeisiin tarkoitteisiin viittaavista

NP:istä ensisijaisesti referenssinsä definiittisyyden perusteella.

Referentiaalisten ketjujen käsittely on seuraavassa jaettu kahteen osaan siten, että aluksi tarkastelen ketjunalkuisia NP:itä ja sen jälkeen analysoin ketjujen sisäistä rakennetta.

MITEN REFERENTIAALISET KETJUT ALKAVAT?

Kuten edellä todettiin, referentiaalisten ketjujen on katsottu alkavan lauserakenteeseen kuuluvasta referentiaalisesta NP:stä. Ketjunalkuinen maininta voi olla periaatteessa leksikaalinen NP tai pronomini, se voi viitata tekstissä jo aiemmin esiintyneeseen referenttiin tai poimia diskurssiin uuden tarkoitteen ja se voi sijaita joko verbin edellä tai jäljessä. Aineistossani valtaosa (80/96) ketjunalkuisista maininnoista on leksikaalisia NP:itä. Keskityn tässä etupäässä tarkastelemaan ketjunalkuisten leksikaalisten NP:iden informaatiostatusta ja lauseasemaa.

Leksikaaliset ketjunalkuiset NP:t on koodattu informaatiostatukseltaan uusiksi ja ei-uusiksi sen mukaan, onko referenttiin viitattu tekstissä aiemmin vai ei. Kolmanneksi ryhmäksi on eroteltu NP:t, jotka viittaavat puhetilanteen osallistujiin tai geneerisesti ihmisiin yleensä (esim. *jokainen*). Aiemmin tekstissä mainittuihin referentteihin viittaavat NP:t on lisäksi jaettu kahteen ryhmään — sellaisiin, joiden etäisyys edeltävään mainintaan on yli 20 lauseydintä ja sellaisiin, joiden etäisyys on alle 20 lauseydintä (vrt. Givón 1983b, Du Bois 1987: 816). Lauseaseman osalta on tarkkailtu erityisesti sitä, sijaitseeko NP T-paikalla vai V-kentässä. Koodaustulokset on koottu taulukkoon 2.

informaatiostatus	ELOLLISET			ELOTTOMAT		
	lauseasema		yht.	lauseasema		yht.
	T-paikka	V-kenttä		T-paikka	V-kenttä	
uusi	12	15	27	3 (+1) ⁷	8	12
20 ly:tä	7	1	8	–	7	7
alle 20 ly:tä	11 (+1) ⁷	1	13	6	3	9
läsnä / <i>jokainen</i>	4	–	4	–	–	–
yht.	34 (+1)	17	52	9 (+1)	18	28

Taulukko 2. Referenssiltään elollisten ja elottomien ketjunalkuisten leksikaalisten NP:iden informaatiostatus ja positio lauseessa. (ly = lauseydin)

Huolimatta tarkasteltavien tapausten vähydestä (yht. 80) taulukosta 2 voi nostaa esiin joitakin seikkoja. Huomiota kiinnittää ensinnäkin T-paikkaisten esiintymien paljous referenssiltään elollisten ketjunalkuisten NP:iden joukossa. Elollista tarkoitetta jäljittävä ketju alkaa yleisimmin suoraan T-paikalla referentin esittelevästä NP:stä. Jopa referenttien ensimmäinnoista lähes puolet on T-paikkaisia. Toisaalta referenssiltään elollinen ketjun-

⁷ Aineistossa esiintyvät kaksi K-paikkaista ensimmäintä (_K *Tiinan* _T *mä* _{V-kenttä} *haluaisin nimenomaan tavata;* _K *opiskelu* _T *se* _{V-kenttä} *on mikä pitää niinko itsetunnon korkealla*) on taulukossa tilan säästämiseksi sijoitettu sulkeissa T-paikkaisten mainintojen sarakkeeseen.

alkuinen NP näyttäisi esiintyvän V-kentässä lähes yksinomaan vain silloin, kun se on informaatiostatukseltaan uusi. Elottoman tarkoitteen poimiva ketjunalkuinen NP taas näyttäisi olevan todennäköinen T-paikalla vain, jos referentin edeltävään mainintaan on tekstissä etäisyyttä alle kaksikymmentä lauseydintä.

Elollisia tarkoituksia poimiville ketjunalkuisille NP:ille on tyypillistä, että ne ovat referenssiltään definiittisiä. Leksikaalisista ketjunalkuisista NP:istä 65,4 % on propreja. Esimerkki 4 on Radio Cityn Keskiviikon keisareista:

4.

- 1 ((mainoskatko))
- 2 Ile: tossa Kössi heitti noista mustalaisten
- 3 tavoista ja tottumuksista, me ollaan
- 4 unohdettu mainita että *Allan Hagert* ei pidä
- 5 koskaan autoaan eikä asuntonsa ovea lukossa.
- 6 Zombe: nii, mis- mistähän johtuu nyt kehotetaan
- 7 kaikkia eurovarkaita meneen sinne kokeileen
- 8 että miltähän maistuu vetää *Allanin* autolla
- 9 vaikka, (.) se ei perjaatteessa ole kyllä
- 10 *Allanin* auto, eihän *Allanilla* ole mitään,
- 11 (.) *hänhän* on köyhä mies.

Rivin 2 subjekti-NP *Kössi* ei poimi diskurssiin uutta referenttiä, vaan viittaa ennen mainoskatkoa keskusteluun osallistuneeseen henkilöön. Sen sijaan rivillä 4 lauseen T-positiiossa esiintyvä NP *Allan Hagert* viittaa puhetilanteen ulkopuolelle ja tuo diskurssiin siinä aiemmin esiintymättömän referentin. Propriiviittauksen definiittisyyden ohella tarkoitteen tunnistamista ohjaa romanikonteksti.⁸ Syntaktiselta rooliltaan definiittinen ensimmäisen NP toimii transitiivilauseen subjektina. Vuoron vaihduttua (r. 6–) referentiaalista jatkuvuutta saa ensisijaisesti lauseen objekti-NP *autoaan* (r. 8: obliikvi-NP *Allanin autolla*, r. 9: subjektipronomini *se*), ja subjekti-NP:n referentti mainitaan vain genetiivimäärittämisen asemassa (r. 8, 10: *Allanin*), mutta riveillä 10–11 adessiivi-NP *Allanilla* ja anaforien subjektipronomini *hänhän* poimivat elollisen tarkoitteen uudelleen T-positioon.

Useiden kielten tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota niin kutsutun eksistentiaalisen rakenteen käyttöön referenttien esittelyssä (ks. esim. Lambrecht 1987, 1988, Prince 1981: 246–247, Givón 1983b: 34). Myös suomen kielen e-lauseen verbinjälkeisen nominatiivitai partitiivi-NP:n tekstuaalisena tehtävänä on pidetty referenttien esittelyä (ks. esim. Hakulinen ja Karlsson 1979: 95). Helasvuo (1996, 1997b) on keskusteluaineistoa tutkiesaan kuitenkin havainnut, että e-NP:iden poimimia referenttejä vain harvoin lähdetään diskurssissa jäljittämään. Omassa aineistossani diskurssissa keskeisiksi muodostuvia referenttejä esittelevät e-lauseet ovat enimmäkseen sellaisia, joissa e-lauseen ja SV(X)-lau-

⁸ Downing (1996) on tutkinut propriiviittauksia englanninkielisessä keskusteluaineistossa ja pitänyt paljaiden propri-NP:iden käyttöä merkinä siitä, että referentin oletetaan olevan puhujan ja kuulijoiden molemminpuolisesti tunnistettavissa (»co-recognitional»; vrt. myös Laury esim. 1996: 172–173). Inhimillisiä referenttejä esiteltäessä propriiviittauksen erityisenä etuna voi pitää sitä, että proprien referentin tunnistaminen on vähemmän kontekstisidonnaista kuin esimerkiksi yleisnimien.

seen rakenneskeemat ovat sulautuneet toisiinsa.⁹ Esimerkki 5 on Keskiviikon keisareista. Siinä toimittaja keskustelee lähetykseen soittaneen kollegansa kanssa:

5.

- 1 Zombe: niin en tiedä (.) en tiedä olitko kuulolla,
 2 (.) kuulolla, meillä oli *Tarja Smura* äsken
 3 tässä näin pyrkimässä kovasti politiikkaan,
 4 (.) Keisareiden avulla ja yritti vakuuttaa
 5 meitä kakskytviis vuotias pikku (.) lilla
 6 kans nii että, (.) *hän* on tosissaan tän
 7 homman kans, eiks meil ollu joku tämmönen
 8 juttu siitä että miten *se* pörräs tuolla
 9 baareissa?

Rivillä 2 definiittisen referentin diskurssiin poimiva NP *Tarja Smura* täyttää toisaalta e-lauseen skeemassa e-NP:n paikan ja toisaalta toimii *olla*-verbistä ja 3. infinitiivin inessivistä muodostuvan verbiliiton (*oli pyrkimässä*) agenttiivisena subjektina. Tällaisen rakenteen diskurssifunktiona ei siis ole ainoastaan nimetä uutta diskurssireferenttiä, vaan siihen sisältyy myös kertomusta eteenpäin vievä propositio.

Esimerkin 5 kaltaisissa e-lauseissa T-paikkainen lokaalijäsen (*meillä*) sitoo e-NP:n esittelemän referentin aiempaan diskurssiin. Prototyypisistä e-lauseista poiketen olennaista ei kuitenkaan ole lokaalijäsenen ja e-NP:n esittelemän referentin välinen suhde (vrt. Helasvuo 1996), vaan painopiste on NP:n *Tarja Smura* ja verbiliiton *oli pyrkimässä* ilmaise-massa propositiossa. Kyseisestä esimerkistä näkyy, kuinka tällaiseen rakenteeseen voi liittyä jopa rinnasteinen lause, jossa elliptinen subjekti on samatarkoitteinen nimenomaan verbiliiton subjektiksi hahmottuvan NP:n *Tarja Smura* kanssa (r. 2–5: *meillä oli Tarja Smura – – tässä – – pyrkimässä – – politiikkaan – – ja Ø yritti vakuuttaa meitä – –*).

Helasvuo (1996: 344) on esittänyt, että e-NP:iden referentit ovat tyypillisesti ei-inhimillisiä. Jos otetaan lisäksi huomioon Helasvuon havainto siitä, että e-NP:iden poimimia referenttejä ei diskurssissa yleensä lähdetä jäljittämään, e-lauseiden käyttöä keskeisten ja etenkin inhimillisten referenttien esittelyssä voi pitää pikemminkin rakenteen tunnusmerk-kisenä kuin prototyypisenä diskurssifunktiona.

Referenssiltään elottomat ketjunalkuiset leksikaaliset NP:t sijaitsevat tyypillisesti V-kentässä (ks. taulukkoa 2 s. 511). Toisin kuin elollisten tarkoitteiden kohdalla elottomia tarkoitteita uudelleen diskurssiin poimivien leksikaalisten NP:iden lausepositio näyttäisi olevan hyvin sensitiivinen edeltävän maininnan referentiaaliselle etäisyydelle. Eloton

⁹ Skeemoilla tarkoitetaan lauserakenteiden abstrakteja prototyyppejä, jotka ohjaavat puheessa toteutuneiden rakenteiden tunnistamista niitä lähinnä muistuttavimman skeeman toteumiksi (vrt. Langacker 1987: 56–76; Ono ja Thompson 1995; Helasvuo 1997b: 5–9). Prototyypinen eksistentiaalinen lause ilmentää skeemaa [NP_{lok} + *olla*-verbi + NP_{nom/part}], jossa alkuasemassa on paikallissijainen NP (tai adverbi), predikaattina *olla*-verbi ja sen jälkeen nominatiivi- tai partitiivisijainen NP. Ei-eksistentiaalisten lausetyyppien (transitiivi-, intransitiivi- ja predikatiivilauseiden) rakenneskeemat ovat eksistentiaalilauseen skeemaa yleisempiä ja abstraktimpia. (Helasvuo 1996: 340–341, 348.) Yhteistä transitiivi-, intransitiivi- ja predikatiivilauseiden prototyyppejä kuvaaville skeemoille ([NP_{nom} + V + NP]/ [NP_{nom} + V (+X)]/ [NP_{nom} + Kop + NP/AP]) on verbinetisen paikan nominatiivisubjekti (vrt. myös Hakulinen ja Karlsson 1979: 93–94).

referentti poimitaan uudelleen diskurssiin T-paikkaisella NP:llä vain suhteellisen lähellä edeltävää mainintaa. Etäämpänä esiintynyt referentti palautetaan diskurssiin lauserakenteessa, jossa siihen viittaava NP sijaitsee V-kentässä. Radio Suomesta olevassa esimerkissä 6 toimittaja on antanut puheenvuoron naispuoliselle studiovieraille:

6.

- 1 P.K.: saanko ensin ihan *yrittäjyydestä* sanoa et *se*
 2 on minulla geeneissä, olen yksityisyrittäjien
 3 lapsi, (.) ja kyllä *yrittäjyyttä* voi olla
 4 ihan virkatehtävissäkin, (.) nythän puhutaan
 5 paljon siitä että *yrittäjyys* viedään
 6 muuallekkii kun perinteisiin yrityksiin, (.)
 7 ja uskon et olen imenyt *sen* äidinmaidost,
 8 kyllä *se* varmaan jollaki tavalla tulee
 9 geeneistä mut toisaalta *se* on opittu
 10 ympäristön kautta myöskin. (---)

Rivillä 1 lauseen V-kenttään kuuluva obliikvi-NP *yrittäjyydestä* poimii diskurssiin uudelleen referentin, jonka edeltävään mainintaan on etäisyyttä yli 20 lauseydintä. Kyseisessä tapauksessa välille mahtuu yksi pitkäkö vuoro ja toinen lyhyempi, joiden aikana referenttiin ei ole lainkaan viitattu. Yllä olevassa samoin kuin edellä esimerkissä 5 referentin esittelevän lauseen T-paikalla on puhujan tai puhetilanteeseen viittaava deiktinen elementti (nollana edustuva 1. persoonan subjekti, adessiivipronomini *meillä*), jolla ei kyseisellä hetkellä ole referentiaalista jatkuvuutta T-positiossa.¹⁰ Usein on myös niin, että V-kenttäinen, keskeisen tarkoitteen diskurssiin poimiva NP on lauseen ainoa referentiaalinen NP (ks. esim. 1: *että pidetään niinkun niin älykkäänä avaruusolentoja* – –).

On syytä huomata, että aineistossani uusia elottomia referenttejä esittelevät NP:t erotuvat niistä, jotka palauttavat referenttejä diskurssiin pitkän välin jälkeen, sillä uuden referentin poimiva NP saattaa sijaita myös lauseen T-(tai K-)positiossa (ks. taulukkoa 2 s. 511). Osittain tämä mahdollisuus palautuu käyttämiini koodausperiaatteisiin, joiden mukaan informaatiostatukseltaan uusiksi on koodattu kaikki referentin ensimmäinnat riippumatta siitä, miten erottamattomasti referentti liittyy keskustelun kontekstiin ja muiden referentiaalisten ilmausten virittämään kognitiiviseen kehikkoon. Perustavampi selitys eroon löytyy kuitenkin tarkoitteiden salienssista. Siinä missä ennenmainitsematon tarkoite voi olla kontekstissaan hyvinkin salienti, etäämpänä diskurssissa esiintynyt tarkoite ei sitä enää ole uudelleenmaininnan hetkellä. Elollisia referenttejä poimivat NP:t eivät osoita vastaavanlaista sensitiivisyyttä referentiaaliselle etäisyydelle, mikä taas selittyy elollisten tarkoitteiden luontaisesta salienssista lähes missä tahansa kontekstissa.

Aineistossani 16 tapauksessa ketjunalkuinen maininta on pronomini. Ketjunalkuisista pronomineista voi sanoa sen, että ne ovat kaikki T-paikkaisia. Pronominien referentti on yleensä jo mainittu edellä tekstissä, joskaan samaviitteinen NP ei aina ole Du Bois'n

¹⁰ Toisessa yhteydessä olen esittänyt, että puheaktipronomininit ovat *kontekstuaalisesti jatkuvia*. Tällä tarkoitetaan, että ne ovat puhetilanteessa jatkuvasti läsnä, mutta ne eivät suinkaan ole kaiken aikaa diskurssin päähenkilöitä. Kontekstuaalisesti jatkuvien referenttien identiteettiä ei tarvitse diskurssissa luoda tekstitasolla havaittavilla peräkkäisillä maininnoilla, ja siten kontekstuaalisesti jatkuvat referentit saattavat ilmetä tekstissä vain toistuvina kertamainintoina (Tiainen 1998: 55–56).

(1980) mielessä referentiaalinen. Ketjunalkuisen T-paikkaisen pronominin viittaussuhdetta saattaa myös selventää lauseessa myöhemmin seuraava leksikaalinen NP, joka muodostaa niin kutsutun dislokaation oikealle. Esimerkki 7 on Radio Suomen lähetykseen soittaneen naishenkilön puheenvuorosta:

7.

- 1 S₃: (---) luin tässä tänäk- tänäki päivänä lehteä
 2 niin, (.) yleisönosastossa ei ollu
 3 *ainuttakaan naisen mielipidettä* mistään
 4 asiasta, (.) meillä täälläpäin on (.) ö-
 5 radiossa semmone saa sana joka päivä, (.)
 6 sinne on naisilla hyvin vähän asiaa ja minä
 7 kyllä ihmettelen o- ovatko naiset todella
 8 niin tyytyväisiä elämäänsä ettei, (.) mistään
 9 asiasta tule *mielipidettä*, (.) vaikka *se* ois
 10 kuinka vaatimaton *se mielipide* niin se pitäis
 11 uskaltaa sanoa ja se pitäis viittää sanoa.

Riveillä 3 ja 9 esiintyvät e-NP:t *ainuttakaan naisen mielipidettä* ja *mielipidettä* ovat siinä mielessä ei-referentiaalisia, että ne kuuluvat kieltoverbin vaikutuksen alaan (ks. Du Bois 1980: 209–210; vrt. myös Vilkuna 1992: 100). Siitä huolimatta, että ne osoittavat tiettyä referenttijoukkoa (ilmauksen denotaatio), ne eivät poimi diskurssireferenttiä, johon voisi toistuvasti viitata. Rivillä 9 sijaitsevan referentiaalisen pronominisubjektin *se* tarkoite sisältyy puhetilanteen kontekstiin vain implisiittisesti, ja pronominin viittaussuhde jäisi ongelmalliseksi, jollei epämääräisyyttä poistaisi lauseessa myöhemmin seuraava, referentin nimeävä leksikaalinen NP *se mielipide* (r. 10).¹¹

Viimeiseksi vielä todettakoon, että topiikkirakenteiksi kutsutut dislokaatiot, joissa leksikaalinen referentin nimeävä NP sijaitsee varsinaisen lauserakenteen edellä (dislokaatio vasemmalle), ovat varsin marginaalinen referentiaalista jatkuvuutta saavien referenttien esittelystrategia. Aineistossani ketjunalkuisia vasempia dislokaatioita on vain muutama, ja esimerkiksi ketjunalkuisia T-paikkaisia leksikaalisia NP:itä on niihin verrattuna yli kymmenkertainen määrä (vrt. myös Tiainen 1998: 50–51).

Yhteenvetona ketjunalkuisista maininnoista voidaan esittää, että elolliset referentit poimitaan diskurssiin useimmiten suoraan lauseen T-positiossa, kun taas ketjunalkuisten referenssiltään elottomien NP:iden lauseasema vaihtelee sen mukaan, millainen pääsy referenttiin kulloisessakin kontekstissa on. Jos vertaillaan referenssiltään elollisten ja elottomien ketjunalkuisten NP:iden syntaktisia rooleja, havaitaan, että T-paikkaiset elollisia tarkoitteita poimivat NP:t ovat syntaktiselta rooliltaan useimmiten toiminnallisia intransitiivilauseen tai transitiivilauseen subjekteja. Elottoman referentin puolestaan esittelee T-paikalla yleisimmin predikatiivilauseen subjekti ja V-kentässä objekti- tai obliikvi-NP. Tendenssi esitellä elolliset tarkoitteet toiminnallisessa roolissa heijastuu myös sellaisista V-kenttäisistä ensimmäinnoista, joissa referentin esittelevä NP jäsentyy lauseasemaltaan

¹¹ Esimerkissä 7 esiintyy lisäksi toinen ei-referentiaalinen NP *mistään asiasta*, ensimmäisen kerran riveillä 3–4 NP:n määritteenä ja toisen kerran riveillä 8–9 T-positiossa. Jos leksikaalinen referentin nimeävä NP puuttuisi, rivin 9 *se*-pronominin viittaussuhteessa ei olisi ongelmallista ainoastaan edeltävien mainintojen ei-referentiaalisuus vaan myös mahdollinen kaksitulkintaisuus.

e-NP:ksi, mutta toimii samalla e-lauseen kopulan ja infinitiivimuodon muodostaman verbiliiton agenttiivisena subjektina. Seuraavassa käsittelen lähemmin referentiaalisten ketjujen sisäistä rakennetta ja syntaktisten roolien välisiä linkkejä.

SYNTAKTISTEN ROOLIEN PROFIILIT

Referenttien jäljittämistä voidaan lähestyä syntaktisesta näkökulmasta tarkastelemalla sitä, mihin syntaktisiin rooleihin referentin maininnat peräkkäisissä lauserakenteissa koodataan. Seuraavassa esitän, että syntaktisten roolien profiilit piirtyvät eri lailla elollisia ja elottomia tarkoitteita jäljittävissä ketjuissa. Keskityn tarkastelussa analysoimaan referenttejä jäljittävien T-paikkaisten NP:iden syntaktisia rooleja.

Syntaktisten roolien koodauksessa ovat erityisen huomion kohteena olleet subjekti-NP:t. Koodauksessa olen erottanut eksistentiaalilauseiden (e-lauseet) kieliopillisia NP:t (e-NP:t) prototyypisistä verbinetisistä nominatiivisijaisista intransitiivilauseen subjekteista. E-lauseilla tarkoitan morfosyntaktisesti määriteltävää lausetyyppiä, jossa on tyypillisesti alkuasemassa (T-positiossa) paikallissijainen NP tai adverbi, predikaattina *olla*-verbi ja verbin jäljessä nominatiivi- tai partitiivisijainen e-NP (ks. Helasvuo 1996, 1997b). E-lause on esimerkiksi omistusrakenne *niil on hienot uniformut*. E-lauseen T-positio saattaa myös olla tyhjä (esim. *toisaalta nin onhan noita erikoislaseja*) tai sen voi täyttää partitiivisijainen e-NP (esim. *kyllä yrittäjyyttä voi olla ihan virkatehtävissäkin*). Rajanveto e-lauseen ja ei-eksistentiaalisen tyyppin välille on tehty niin, että kaikki nominatiivisijaiset T-paikkaiset *olla*-verbin argumenttina toimivat NP:t on tulkittu intransitiivilauseen subjekteiksi (esim. *hän oli Suomessa*). Periaatteessa siis vain partitiivisijaiset e-NP:t ovat mahdollisia T-paikalla. Prototyypisistä nominatiivisubjekteista erikseen on koodattu myös nesessiivirakenteiden genetiivi-NP:t (esim. *naisten piti kouluttautua enemmän*).

Nominatiivisubjektien kohdalla huomiota on kiinnitetty ensinnäkin lausetyyppiin ja toiseksi subjekti-NP:n referentin semanttiseen rooliin lauseessa. Transitiiivi- ja intransitiivilauseet on erotettu toisistaan sillä perusteella, esiintyykö verbillä ilmipantuna objektikonstituentti vai ei. Transitiiiviseksi on koodattu esimerkiksi rakenne *jokainen opiskel_{OBJ} sellaisen ammatin jossa viihtyy*, mutta intransitiiviseksi taas rakenne *eikä Ø vain opiskel_{OBJ} vanhempiaan tyydyttäkseen*. Transitiiivilauseiden joukossa on eroteltu omiksi ryhmikseen tapaukset, joissa objektikonstituentti on substantiivilauseke, esim. *sitte mies katto sen matsin; hän ei oo sellasta sanonu mulle koskaan*, ja tapaukset, joissa predikaattiverbillä on lauseobjekti, esim. *se oli sanonu {että Stingi on saatanan huono laulaja}*; *se ei niinku tajuu {että sitä seurataan}*. Kolmanneksi erilliseksi lausetyypiksi on merkitty predikaatiivilauseet, joissa on kopulana *olla*-verbi ja predikaatiivina kieliopillisessa sijassa oleva NP, esim. *mun mielest se on normaali nuori tyttö*.

Syntaktisilta ominaisuuksiltaan varsin yhtenäisten transitiiivi- ja predikaatiivilauseiden rinnalla intransitiivilauseiden joukko on heterogeeninen ja samalla myös esiintymiltään kaikkein suurin ryhmä. Intransitiivilauseiden subjektit onkin semanttisin perustein jaettu edelleen kahteen ryhmään, agenttiivisiin ja ei-agenttiivisiin. Agenttiiviset intransitiivilauseiden subjektit muistuttavat lähiten prototyypisiä transitiiivilauseen subjekteja. Kriteerinä on pidetty ensinnäkin sitä, että lauseen predikaattiverbi ilmaisee toimintaa (*lähteä, puhua, soittaa, viheltää* jne.) ja toiseksi sitä, että subjekti-NP:n referentti on kyseisen toi-

minnan tai tekemisen kontrolloija, esim. *mä en tiedä oliko ne Fenniasta vai mistä muusta ravintolasta lähteny sitte ja --; eli sitte ne soittaa teille ja --.; hän_i ei avannu suuta vaan Ø_i vihelti suoraan hampaatten välistä* (vrt. Dixon 1994: 53).

Toimintaa tai tekemistä ilmaiseva verbi edellyttää tyypillisesti elollista agenttia. Suomen kielessä toimintaa ilmaisevia verbejä voi silti metaforisesti käyttää myös elottoman subjektin kanssa, esim. *avaako jäsenkirja ovia?* (Vrt. Dixon 1994: 117–120.) Referenssiltään elottomien subjektien kohdalla agenttiiviksi intransitiivilauseiden subjekteiksi on koodattu sellaiset tapaukset, joissa subjektin referentti kontrolloi metaforisesti verbin ilmaisemaa toimintaa, esim. *meidän pitäis koittaa luoda omaa yhteiskuntaamme_i mahdollisimman joustavaks niin että se_i vois_j ottaa vastaan koviakin muutoksia ja Ø_i Ø_j sopeutua niihin.*

Ei-agenttiivisten intransitiivilauseen subjektien ryhmä kattaa kaikki loput tapaukset. Joukko on edelleen kirjava, mutta kooltaan huomattavasti pienempi kuin koko intransitiivilauseen subjektien joukko. Tyypillisimmin lauseissa on predikaattiverbinä *olla*, joka liittyy subjektin tarkoitteen johonkin lokaatioon, esim. *ku hän oli Suomessa; hän on työterveyslaitokselta; se [yrittäjäyys] on minulla geeneissä.* Osa tapauksista on semanttisesti lähellä predikaatiilauseita, mutta poikkeaa näistä syntaktiselta rakenteeltaan, esim. *entinen supopäällikkö Seppo Tiitinen on numero kakkosena; hän on tosissaan.* Muista predikaateista voi mainita verbit *näkyä, joutua, jatkua, sopia (johonkin)* jne. Eronteko subjektin agenttiivisuuden ja ei-agenttiivisuuden välillä on tehty lauseyhteyden perusteella, eikä esimerkiksi verbin tyypillisen (sanakirja)merkityksen mukaan.

Muita subjektien, e-NP:n ja genetiivi-NP:n lisäksi koodattuja syntaktisia rooleja ovat objekti, omistusrakenteen adessiivi-NP, e-lauseen lokatiivi-NP ja muu obliikvi. T-paikkaisten mainintojen syntaktisten roolien jakauma on esitetty taulukossa 3 semanttisen luokan mukaan:

syntaktinen rooli	semanttinen luokka	
	elolliset	elottomat
transitiivilauseen subjekti	93	14
intransitiivilauseen subjekti A	72	9
intransitiivilauseen subjekti ei-A	22	34
predikaatiivilauseen subjekti	28	45
adessiivi-NP	21	2
objekti	9	15
muu obliikvi	4	3
genetiivi-NP	2	–
lokatiivi-NP	–	2
e-NP	–	2
yhteensä	251	126

Taulukko 3. T-paikkaisten mainintojen syntaktiset roolit referenssiltään elollisissa ja elottomissa ketjuissa (A = agenttiivinen; ei-A = ei-agenttiivinen).

Referenssiltään elollisten ja elottomien ketjujen T-paikkaisia mainintoja voidaan vertailla toisiinsa ensinnäkin erityyppisten subjektien yleisyyksien suhteen. Tarkasteltaessa en-

sin syntaktisilta rakenteiltaan toisistaan eroavia transitiivi-, intransitiivi- ja predikatiivilauseita havaitaan, että sekä elollisia että elottomia tarkoitteita jäljittävissä ketjuissa intransitiivilauseen subjektien osuus kaikista subjekteista on suhteellisen korkea, elollisilla 43,7 % ja elottomilla 42,2 %. Sen sijaan ketjut eroavat toisistaan merkittävästi transitiivi- ja predikatiivilauseen subjektien yleisyyksissä. Referenssiltään elollisissa ketjuissa transitiivilauseen subjektien osuus on kaikista subjekteista 43,3 % ja elottomissa 13,5 %. Predikatiivilauseiden subjektien osuus taas on edellisillä 13,0 %, mutta jälkimmäisillä jopa 44,2 %. Elottomia tarkoitteita jäljittävissä ketjuissa esiintyykin eniten predikatiivilauseen subjekteja (ks. taulukkoa 3 s. 517).

Transitiivilauseen subjektien vähäisyys referenssiltään elottomissa ketjuissa on varsin odotuksenmukaista, sillä transitiiviverbit edellyttävät tyypillisesti referenssiltään elollista subjektia (ks. esim. Dixon 1994: 113–127). Jos katsotaan referenssiltään elottomia intransitiivilauseen subjekteja, havaitaan valtaosan esiintyvän rakenteissa, joissa verbi ei edellytä subjektin toiminnallisuutta. Referenssiltään elollisista intransitiivilauseen subjekteista puolestaan 76,6 % on semanttiselta rooliltaan agentiivisia. Intransitiivilauseen subjektien semanttiset jakaumat vahvistavat näin sekä referenssiltään elollisissa että elottomissa ketjuissa havaittuja transitiivi- ja predikatiivilauseen subjektien yleisyysuhteita.

Transitiivilauseen subjektien osuus on referenssiltään elollisten ja elottomien ketjujen T-paikkaisista subjekteista kaiken kaikkiaan 33,8 %. Tämä näyttäisi jo viittaavan siihen, että diskurssissa suositaan yksiargumenttisia rakenteita verrattuna kaksiargumenttisiin (Du Bois 1985, 1987). Lisäksi voidaan todeta, että kaikista tarkastelluista referenttiä jäljittävän NP:n sisältävistä lauserakenteista ainoastaan 5,3 % (24/453) on sellaisia transitiivirakenteita, joissa molemmat leksikaaliset argumentit ovat referentin poimivia substantiivilausekkeita. Jos kuitenkin tarkastelee lähemmin referenssiltään elollisia T-paikkaisia transitiivilauseen subjekteja, osoittautuu, että reilussa neljänneksessä tapauksista (yht. 24) predikaattiverbillä on lauseobjekti. Kysymys siitä, miten Du Bois'n malli suhtautuu lauseobjekteihin, on minulle epäselvä. Lopuissa tapauksista lähes joka kolmas subjekti on leksikaalinen NP ja niistä melkein kaikkien (19/22) rinnalla esiintyy myös leksikaalinen referentin poimiva objekti-NP (vrt. Du Bois 1985, 1987). Aineistostani ei yleisemmässäkään kolmaspersoonaisen subjekti-NP:iden tarkastelussa nouse mitenkään erityisesti esiin Du Bois'n hypoteesin mukaista tendenssiä välttää transitiivilauseissa kahta leksikaalista ydinargumenttia ja etenkin leksikaalisia subjekteja (Tiainen 1998; vrt. kuitenkin Helasvuo 1997b: 103). Sen sijaan tarkasteluni paljastaa, että ainakin kolmaspersoonaisen subjektin sisältävien lauseydinten joukossa yhden argumentin rakenteet ovat huomattavasti lukuisampia kuin sellaiset transitiiviset lauseytimet, joihin sisältyy kaksi referentin poimivaa NP:tä.

Taulukosta 3 nähdään, että subjektit ovat referentiaalistien ketjujen T-paikkaisten NP:iden joukossa ylivoimaisesti yleisempiä kuin mikään muu syntaktinen rooli. Subjekti-NP:t muodostavat T-paikkaisista NP:istä yli 80 % (elollisilla 85,7 % ja elottomilla 81,0 %). Subjekti-NP:iden keskeinen rooli referentiaalisissa ketjuissa ja toisaalta keskeisten referenttien jäljittämisessä (vrt. Givón 1983b) näkyy myös siinä, että referentiaalistien ketjujen syntaktiselta rooliltaan muut kuin subjekti-NP:t esiintyvät lähes säännönmukaisesti lauserakenteissa, joihin ei lainkaan kuulu nominatiivisijaista subjektikonstituenttia (aineistossani on yksi poikkeus 60 tapauksesta).

Muiden roolien suhteellisesta vähäisyydestä huolimatta referenssiltään elottomia ja elollisia ketjuja on silti mielenkiintoista vertailla myös niiden suhteen. Elottomia tarkoitteita jäljittävissä ketjuissa T-paikkainen NP on subjektien jälkeen yleisimmin syntaktiselta rooliltaan objekti (yht. 15; ks. esim. 7: *se* [mielipide] *pitäis uskaltaa sanoa ja se pitäis viittää sanoa* tai esim. 6: *yrittäjyys viedään muuallekkii kun perinteisiin yrityksiin, (.) – – se on opittu ympäristön kautta myöskin.*). Huomionarvoista on, että referenssiltään elottomissa ketjuissa T-paikkaisia objekti-NP:itä on yhtä paljon (jopa yksi enemmän) kuin transitiivilauseen subjekteja. Muiden syntaktisten roolien esiintyminen näyttäisi enemmänkin satunnaiselta. Joukossa on kuitenkin esimerkiksi kaksi e-NP:tä (ks. esim. 6: *kyllä yrittäjyyttä voi olla ihan virkatehtävissäkin*), joita ei lainkaan esiinny referenssiltään elollisissa ketjuissa.

Elollisia tarkoitteita jäljittävissä ketjuissa puolestaan esiintyy subjektien jälkeen useimmiten omistusrakenteen adessiivi-NP (yht. 21; ks. esim. 1: *et niil* [avaruusolennot] *ei oo niinku sukupuolta perjaatteessa ollenkaa*; esim. 4: *eihän Allanilla ole mitään*) ja huomattavasti harvemmin objekti-NP. Referenssiltään elollisissa ketjuissa adessiivi-NP:t ovat lähes yhtä yleisiä kuin ei-agentiiviset intransitiivilauseen subjektit (yht. 22) ja niiden suhteellinen osuus (8,4 %) kaikista T-paikkaisista maininnoista on samaa suuruusluokkaa kuin objekti-NP:iden osuus (11,9 %) referenssiltään elottomissa ketjuissa. Elollisia tarkoitteita jäljittävissä ketjuissa objekti-NP:itä on sen sijaan vain 3,6 % T-paikkaisista maininnoista. Referenssiltään elollisten ketjujen erityispiirteenä ovat kaksi nesessiivirakenteen genetiivi-NP:tä, joita ei puolestaan esiinny referenssiltään elottomissa ketjuissa.

Viittaussuhteiltaan toisiinsa liittyviä kolmaspersoonaisia T-paikkaisia NP:itä analysoimalla olen tässä pyrkinyt osoittamaan, että tekstissä havaittavat syntaktisten roolien väliset linkit ovat erilaisia semanttiselta luokaltaan elollisissa ja elottomissa ketjuissa. Elollisia tarkoitteita jäljittävien ketjujen syntaktisesta profiilista erottuvat selvimmin linkit, jotka yhdistävät toisiinsa transitiivilauseen subjekteja ja semanttiselta rooliltaan agenttiivisia intransitiivilauseen subjekteja sekä omistusrakenteen adessiivi-NP:itä. Elottomia tarkoitteita jäljittävät NP:t taas luovat tyypillisimmin linkkejä predikatiivilauseen subjektien, semanttiselta rooliltaan ei-agenttiivisten intransitiivilauseen subjektien ja transitiivilauseen objektien välille. Referenssiltään elollisissa ketjuissa syntaktisten roolien väliset linkit ovat tyypiltään lähinnä akkusatiivisen järjestelmän mukaisia, sillä ne ovat ensisijaisesti transitiivilauseen subjektin ja intransitiivilauseen subjektin välisiä. Referenssiltään elottomissa ketjuissa taas on havaittavissa ergatiivinen piirre siinä, miten linkkejä syntyy intransitiivilauseen subjektien ja transitiivilauseen objektien välille.

Tällaisia havaintoja tulisi tietenkin pyrkiä myös selittämään ja niiden merkitystä tulisi pohtia kielen rakenteen kannalta. Tässä yhteydessä minulla ei kuitenkaan ole siihen mahdollisuutta. Vähiten mielenkiintoista ei olisi miettiä esimerkiksi sitä, miten referentiaalisissa ketjuissa esiintyvät syntaktisten roolien väliset linkit voisivat osaltaan motivoida objekti-NP:iden (persoonapronomineja lukuunottamatta) nominatiivinkaltaisen akkusatiivin käyttöä niissä rakenteissa, joista nominatiivisijainen subjektikonstituentti puuttuu. Kuten edellä todettiin, keskeistä referenttiä jäljittävä T-paikkainen objekti-NP näyttäisi olevan lähes säännönmukaisesti verbin ainoa ydinargumentti (esim. *se* [mielipide] *pitäis uskaltaa sanoa ja se pitäis viittää sanoa*; *se* [yrittäjyys] *on opittu ympäristön kautta myöskin* jne.). Toisin sanoen referenssiltään elottomissa ketjuissa intransitiivilauseen subjekti ja transitiivilauseen akkusatiiviobjekti ovat siis muodoiltaan identtiset.

▷

VIITTAUSKEINOJEN VAIHTELU

Syntaktisen analyysin ohella referentiaalisten ketjujen tarkastelun näkökulmaksi voidaan valita keskustelutilanne ja lähteä analysoimaan viittauskeinojen vaihtelua. Referentiaalisen ketjun keskellä esiintyvät NP:t ovat informaatiostatukseltaan tunnettuja, ja pronomini-
niviittausta voi näin pitää leksikaaliseen verrattuna odotuksenmukaisena (vrt. esim. Downing 1996: 109). Leksikaalisten NP:iden osuus on kuitenkin etenkin elollisia referenttejä jäljittävissä ketjuissa hämmästyttävän suuri. Esimerkkejä analysoimalla pyrin näyttämään, että pronomini-
niviittausta ei keskustelutilanteessa ole välttämättä aina preferoitu vaihtoehto.

Artikkelissani olen kautta linjan pyrkinyt vertailemaan referenssiltään elollisten ja elottomien ketjujen ominaisuuksia toisiinsa. Eroja löytyy myös viittauskeinojen vaihtelussa. Merkittävänä seikkana voi pitää sitä, että elollisia referenttejä jäljittävissä ketjuissa T-paikkaisista subjekteista 19,1 % edustuu anaforisena nollana, kun taas elottomia referenttejä jäljittävissä ketjuissa esiintyy vain kolme T-paikkaisen subjektin ellipsiä (2,9 % subjekteista). Yllättävämpää ja jopa odotuksenvastaista on se, että leksikaaliset NP:t ovat yleisempiä elollisia kuin elottomia tarkoitteita jäljittävinä mainintoina. Referenssiltään elollisista ketjunsisäisistä maininnoista 23,6 % on leksikaalisia NP:itä, mutta referenssiltään elottomista vain 13,6 %. Tämä on odotuksenvastaista etenkin verrattuna sellaisiin väittämiin, että usein juuri elottomiin tarkoitteisiin viitataan toistuvasti leksikaalisilla NP:illä anaforisten pronominiinien sijasta (ks. esim. Du Bois 1987: 830).

Elollisia tarkoitteita jäljittävien leksikaalisten NP:iden erityispiirteenä on, että ne ovat valtaosaltaan propreja (37/58; vrt. Downing 1996). Esimerkki 8 on Radio Cityn Keskivii-
kon keisareista:

8.

1	Ile:	lätkäpitosia juoruja on heitelty tässä ja
2		taso vähän nousee, meil oli (.) viime
3		lähetyksessä kerrottiin tää (.) Kari Rahkamo,
4		(.) Helsingin isokiho, (.) hänen uudesta
5		suhteestaan mutta kyllä <i>tää</i> osas <i>tää</i>
6		<i>Ilaskiviki</i> aikoinaan, (.) styylassi paitsi tän
7		(.) uutis- äh (.) juontaja Siitosen kanssa ja
8		sitte tän Kokoomuksen Antvuorenki kanssa, (.)
9		<i>Ilaskivellä</i> oli aikanaan semmonen tapa että
10		kun <i>hän</i> lähti (.) joron jäljille elikkä
11		pettämään niin, niin nin, (.) <i>hän</i> sa- [sano
12	Zombe:	[(--)
13	Ile:	nii, <i>hän</i> sano menevänsä lätkämatiin ja
14		menikin lätkämatiin, nimittäin ensimmäiseen
15		erään. (.) sitte <i>mies</i> katto sen matsin ja,
16		(.) ja ja tuota eka e- erä meni ohi ni
17		erätauolla <i>Ilaskivi</i> kuinka ollakkaan katosi,
18		(.) ja sitte ilmestyi jälleen taas
19		viimehetkellä kolmannen erän lopussa
20		katsomoon. (.) tää on ihan yleinen keino
21		miten (.) miten aviomiiehet pettää vaimojaan
22		ja, ja, (---)

Leksikaalisten NP:iden tehtävänä on usein pidetty viittaamista referentteihin, jotka ovat diskurssissa ainakin kyseisellä hetkellä vähemmän salienteja (vrt. esim. Givón 1983b,

Lambrecht 1987, Mithun 1991). Esimerkissä 8 huomiota kiinnittää se, että vaikka riveillä 9–20 ei esiinny narratiivisen jakson päähenkilön lisäksi muita inhimillisiä referenttejä, referenssiä pidetään yllä vuoroin leksikaalisin (r. 9: *Ilaskivellä*, r. 15: *mies*, r. 17: *Ilaskivi*) ja vuoroin ei-leksikaalisin viittauksin (r. 10, 11, 13: pronomini *hän* ja r. 14, 18: anaforinen nollasubjekti *Ømenikin*, *Øilmestyi*). Leksikaalisten ja ei-leksikaalisten mainintojen esiintymisympäristöjä tarkastelemalla voidaan todeta, että viittauskeinojen vaihtelu ei ole yhteydessä verbin ydinargumenttien lukumäärään, sillä ainoassa kahden referentiaalisen ydinargumentin sisältävässä lauserakenteessa (r. 15: *sitte mies katto sen matsin*) subjektina on leksikaalinen NP. Vaihtelu ei myöskään ole yhteydessä NP:n semanttiseen rooliin, sillä kymmenestä maininnasta yhdeksässä referentin poimii agenttiivinen subjekti. Sen sijaan voidaan todeta, että referentiaalisessa ketjussa ei ole kahta peräkkäistä identtistä leksikaalista mainintaa.

Anaforisten viittausten ja referentin uudelleen nimeävien leksikaalisten NP:iden vuorottelua voisi tässä pitää narratiivisena tyylikeinona. Preferoitua ei olisi niinkään eksplisiittinen samaviitteisyys vaan pikemminkin referenssin varioiminen. Tätä osoittavat etenkin *proprien* lisäksi referentiaalisissa ketjuissa esiintyvät yleisnimet (ks. esim. 8 r. 15: *mies*; myös esim. 3 r. 7: objekti-NP *miehen*), joiden definiittinen tulkinta syntyy yksinomaan kontekstin perusteella.

Toisaalta voidaan ottaa huomioon sellainen keskusteluanalyttinen näkökulma, että keskustelun normaalin vuorottelujäsennyksen kannalta kertovien vuorojen pituus on pikemminkin hämmästyttävää kuin odotuksenmukaista (Routarinne 1997; vrt. myös Hakulinen 1997). Voidaan olettaa, että keskustelutilanteessa puhujan on käytettävä erilaisia kerronnan keinoja tarinansa loppuunviemiseksi ja vuoronsa säilyttämiseksi kuin esimerkiksi järjestetyssä koetilanteessa, jossa yhtä henkilöä kerrallaan varta vasten pyydetään puhumaan annetusta aiheesta (ks. tutkimuksia Givón 1983a, Du Bois 1980, 1985, 1987, joissa on aineistoina niin kutsuttuja päärynäkertomuksia). Keskustelutilanteessa odotuksenvastainen viittauskeinojen vaihtelu toimisikin paitsi puhtaasti narratiivisena tyylikeinona, myös puhujan strategiana säilyttää (puheen)vuoronsa ja viedä kertomuksensa loppuun.

Alla oleva toinen esimerkki viittauskeinojen vaihtelusta eroaa edellisestä siten, että siinä referentiaalinen ketju syntyy osittain keskustelijoiden yhteistyönä ja että narratiivisessa esiintyy päähenkilön ohella myös toinen inhimillinen referentti. Esimerkki 9 on niin ikään Keskiviikon keisareista. Narratiivin päähenkilö on ollut keskustelussa esillä jo näytettä edeltävissä vuoroissa:

9.

- 1 Zombe: no joka tapaukses ni, (.) kuultiin sit (.)
 2 juttuu et *Tapani Kansa* oli ku *se* on levyttäny
 3 nyt Stingin piisin,
 4 S_p: yym-y
 5 Zombe: ni *se* oli sanonu et Stingi on saatanan hu-
 6 huono laulaja nii et, (.) *hän* laulaa paljo
 7 paremmin sen piisejä ku *se* on nyt jonku
 8 tämmösen kevätlaulun sieltä (.) [plokannu]
 9 S_p: [nii, joku]
 10 tää (.) mikä (.) »feel some cold»
 11 Zombe: joo.

▷

- 12 S : [joo.]
 13 Zombe: [ku] Stingi on paska jätkä et onneks *Tapani*
 14 *Kansa* on meidän (.) uusi tuleva Stingi tonne
 15 Euroopan markkinoille että,
 16 S : niin on.
 17 Zombe: muistatsä muuten miten *se* rokkas sillon
 18 pikkupoikana ku *sil* oli niska jäykkänä, (.)
 19 *se* oli aivan tönkkösuolattu muikku koko
 20 jätkä.
 21 S : nii ei *hän* avannu suuta vaan vihelti suoraan
 22 hampaitten välistä.(---)

Esimerkissä subjekti-NP:stä *Tapani Kansa* (r. 2) alkava referentiaalinen ketju muodostuu yhdestätoista maininnasta, joista kaksi on leksikaalisia NP:itä (r. 2, 13–14: subjekti-NP *Tapani Kansa*), kahdeksan anaforisia pronomineja (r. 2, 5, 7, 17, 19: subjektipronomini *se*; r. 6, 21: subjektipronomini *hän*; r. 18: omistusrakenteen adessiivi-NP:nä toimiva pronomini *sil*) ja yksi anaforinen nollasubjekti (r. 21: $\emptyset$ *vihelti*). Tässä viittausketjussa leksikaaliset maininnat sijoittuvat narratiivin alkuun (r. 2) sekä narratiivin keskivaiheille (r. 13–14), jossa edeltävän lauseen T-paikalla on toiseen inhimilliseen referenttiin viittaava leksikaalinen NP (r. 13: *Stingi*). Narratiivin toiseen inhimilliseen referenttiin viittaava leksikaalinen NP *Stingi* esiintyy T-paikalla myös aiemmin rivillä 5 päähenkilön puhetta referoivassa jaksossa. Rivillä 6 edelleen referaattiin kuuluvassa lauseessa T-paikan subjektipronomini viittaa jälleen päähenkilöön. Tällöin samaviitteisyyttä johtolauseen subjektin kanssa osoittaa pronomini *hän*, jonka tyypillinen tehtävä referaatissa on viitata alkuperäiseen puhujaan (ks. esim. Ylikahri 1996). Seuraavassa lauseessa siirrytään referaatista takaisin kerrontaan ja subjektipronominina on *se* (r. 7).

Elollisia referenttejä jäljittävät ketjut ovat keskimäärin pidempiä kuin elottomia referenttejä jäljittävät. Viittauskeinojen vaihteluun on näin oletettavasti enemmän paineita jäljitettäessä elollisia kuin elottomia referenttejä. Toisaalta inhimillisten ja spesifien referenttien jäljittämiseen on tarjolla myös enemmän erilaisia vaihtoehtoja kuin elottomien ja epäspesifien referenttien jäljittämiseen. Inhimilliseen spesifiin tarkoitteeseen voidaan viitata proprilla tai definiittisellä yleisnimellä (esim. *se ukko raukka*), anaforisilla pronomineilla *hän* tai *se*, demonstratiivipronomineilla *tuo* ja *tämä*, ja lisäksi viittaus voi edustua anaforisena nollana. Keinot, joilla viitataan elottomiin referentteihin, rajoittuvat sen sijaan leksikaalisiin NP:ihin ja pronomineihin *se*, *tämä* ja *tuo*. Omassa aineistossani elottomia referenttejä jäljittävistä ketjunsisäistä maininnoista 72,9 % on pronomineja *se*, ja muiden pronomien sekä anaforisten nollien osuus jää yhteensä vain 13,6 prosenttiin. Inhimillisiin tarkoitteisiin viitattaessa vaihtelu on huomattavasti suurempaa. *Hän*-pronomineja on ketjunsisäisistä maininnoista 27,6 %, *se*-pronomineja 27,2 %, anaforisia nollia 16,7 % ja muita pronomineja 4,9 %.

Viittauskeinojen vaihtelu on tutkimuskysymys, jonka suhteen tulisi vertailla keskenään erityyppisiä aineistoja. Tutkimusta on jo esimerkiksi siitä, miten kolmaspersoonaisia demonstratiivipronomineja käytetään kasvokkaiseskustelussa viittaamaan puhetilanteen osallistujahenkilöihin (Seppänen esim. 1996). Omassa radiokeskusteluja sisältävässä aineistossani ei juuri viitata osallistujahenkilöihin kolmannessa persoonassa, ja demonstratiivipronominien *tämä* ja *tuo* käyttö on varsin marginaalista. Pronominien käytön ohella leksikaalisten NP:iden osuus on oletettavasti erilainen kasvokkaisessa kuin ei-kasvokkaisessa keskustelussa. Toisaalta kasvokkaiakin keskusteluita on erilaisia, arkisia ja

institutionaalisia. Blanche-Benveniste (1994: 80) on korostanut sitä, että puhekielen rakenteista ei tulisi tehdä liian jyrkkiä yleistyksiä vain yksipuolisen aineiston perusteella. Tavoitteenani on ollut tässä osoittaa omasta aineistostani poimittujen esimerkkien avulla, että viittauskeinojen vaihtelun periaatteet ovat hyvin hienosyiset. Yhtäältä keskustelussa vältetään referenssin kaksitulkintaisuutta, mutta toisaalta preferoidaan viittauskeinojen vaihtelua ja siedetään myös varsin pitkälle epäspesifisyyttä.

LOPUKSI

Olen artikkelissani lähestynyt referentiaalisiksi jatkuvuudeksi kutsumaani ilmiötä esittämällä hyvin rajalliseen aineistoon perustuvia havaintoja. Nähdäkseni osa käsitellyistä kysymyksistä on silti vähemmän aineistosidonnaisia kuin toiset. Kirjoituksessani olen analysoinut kolmaspersoonaisen referentiaalisten ketjujen syntaktisia ja leksikaalisia ominaisuuksia. Syntaktisessa analyysissä keskipisteenä ovat olleet lauseen niin kutsutussa T-positiassa (Vilkuna 1989) esiintyvien NP:iden roolit sekä erityisesti viittausketjuissa eri roolien välille syntyvät linkit. Syntaktisten roolien profiilien havaittiin piirtyvän eri lailla semanttiselta luokaltaan elollisissa ja elottomissa referentiaalisissa ketjuissa. Tätä voi pitää hypoteesina ennen laajemman aineiston tutkimista, mutta ilmiö tuskin on aineistotyypin sidonnainen.

Sen sijaan referenttien esittelyä ja viittauskeinojen valintaa tulisi jatkossa tutkia erityyppisiä aineistoja vertaillen. Durie (1994: 500) on erityisesti huomauttanut, että vaikka Du Bois'n (1987) esittämät pragmaattiset informaatiovirta ohjaavat diskurssipaineet olisivat universaaleja ja kielityypistä riippumattomia, kieli- ja etenkin genrekohtaisilla diskurssitekijöillä on silti oletettavasti vaikutuksia siihen, millaisia koodauspaineita kulloinkin esiintyy. Aineistojen vertailu edellyttää tutkimusmenetelmien kehittämistä. Givónin (1983a) luomat topiikin jatkuvuuden kvantitatiiviset mittausten menetelmät soveltuvat parhaiten monologisista narratiiveista koostuvien aineistojen analysoimiseen.

Tässä kirjoituksessa olen esittänyt joitakin alustavia ehdotuksia siitä, miten keskusteluanalyysin parissa luotuja käsitteitä voisi käyttää hyväksi tutkittaessa keskusteluaineistojen referentiaalisia ketjuja. Temaattisesti koherenttien kerrontajaksojen sijasta referentiaalisen jatkuvuuden on oletettu ilmenevän ensisijaisesti vuorossa, josta tarkastelua on tarvittaessa laajennettu perättäisten, kiinteästi toisiinsa liittyvien vuorojen muodostamiin toimintasekvensseihin. Esimerkkiaineistona käytetyt radiokeskustelut ovat keskusteluaineistoksi kuitenkin siinä mielessä erikoisia, että vuorovaikutus ei ole kasvokkaista ja toisaalta puheenvuorojen vaihtuminen on osittain säädeltyä. Keskustelun toiminnallisen luonteen huomioon ottaminen tulee mitä ilmeisimmin entistä tärkeämmäksi silloin, kun tutkimusaineistoihin valitaan mukaan myös spontaaneja kasvokkaisia arkikeskusteluja.

Keskusteluanalyyttisten näkökulmien lisäksi olen pyrkinyt artikkelissani tuomaan esiin sitä seikkaa, että referenttien esittelystä ja kuljettamisesta diskurssissa syntyy varsin erilainen kuva riippuen siitä, tarkastellaanko semanttiselta luokaltaan elollisia vai elottomia referenttejä. Elolliset referentit ovat useiden tutkimusten mukaan diskurssissa elottomia keskeisempiä (ks. esim. Givón 1983a). Vaikka tämä näyttäisi yleisesti pätevän myös käyttämäni aineistoon, eroja voi havaita aineiston eri osioiden välillä. Puhutun diskurs-

▷

sin syntaktisten piirteiden tutkimuksessa olisikin tulevaisuudessa kiinnitettävä erityistä huomiota paitsi tyypiltään erilaisten aineistojen vertailuun myös tutkimuksen aineistopohjan sisällölliseen monipuolisuuteen.

LITTEROINTIMERKIT

,	jatkoa ennakoiva intonaatio
.	päätyvä intonaatio
?	kysymys
[	päällekkäispuhunnan alku
]	päällekkäispuhunnan loppu
(.)	tauko (pituutta ei ole ilmoitettu)
si-	sana jää kesken
(--)	sana tai jakso, josta ei ole saatu selvää
(( ))	kaksoissulkeiden sisällä litteroijan kommentteja
(---)	esimerkissä vuoro katkaistu keskeltä
<i>se</i>	kursivoinnilla on osoitettu tarkasteltavat NP:t

LÄHTEET

- BENTIVOGLIO, PAOLA 1983: Topic continuity and discontinuity in discourse: a study of spoken Latin-American Spanish. – Talmy Givón (toim.), Topic continuity in discourse: a quantitative cross-language study s. 255–311. Benjamins, Amsterdam.
- BLANCHE-BENVENISTE, CLAIRE 1994: Quelques caractéristiques grammaticales des »sujets» employés dans le français parlé des conversations. – Marina Yaguello (toim.), Subjecthood and subjectivity. The status of the subject in linguistic theory s. 77–107. Ophrys, Paris.
- 1997: Approches de la langue parlée en français. Ophrys, Paris.
- CHAFE, WALLACE L. 1976: Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. – Charles N. Li (toim.), Subject and topic s. 25–55. Academic Press, New York.
- 1987: Cognitive constraints on information flow. – Russell S. Tomlin (toim.), Coherence and grounding in discourse s. 21–51. Benjamins, Amsterdam.
- 1994: Discourse, consciousness, and time. The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing. University of Chicago Press, Chicago.
- DIXON, ROBERT M. W. 1994: Ergativity. Cambridge University Press, Cambridge.
- DOWNING, PAMELA A. 1996: Proper names as referential option in English conversation. – Barbara Fox (toim.), Studies in anaphora s. 95–143. Benjamins, Amsterdam.
- DU BOIS, JOHN 1980: Beyond definiteness: the trace of identity in discourse. – Wallace L. Chafe (toim.), The pear stories: cognitive, cultural and linguistic aspects of narrative production s. 203–274. Ablex, Norwood, N. J.

- 1985: Competing motivations. – John Haiman (toim.), *Iconicity in syntax* s. 343–365. Benjamins, Amsterdam.
- 1987: The Discourse basis of ergativity. – *Language* 63 s. 805–855.
- DURIE, MARK 1994: A case study of pragmatic linking. – *Text* 14 (4) s. 495–529.
- GIVÓN, TALMY (toim.) 1983a: Topic continuity in discourse: a quantitative cross-language study. Benjamins, Amsterdam.
- 1983b: Introduction. – Talmy Givón (toim.), *Topic continuity in discourse: a quantitative cross-language study* s. 5–41. Benjamins, Amsterdam.
- 1984: *Syntax. A functional-typological introduction. Volume I.* Benjamins, Amsterdam.
- 1990: *Syntax. A functional-typological introduction. Volume II.* Benjamins, Amsterdam.
- HAKULINEN, AULI 1997: Vuorottelujäsennys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 32–55. Vastapaino, Tampere.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1988: Subjekteina ja objekteina toimivat nominilausekkeet puhutussa suomessa. *Lisensiaatintyö.* Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1996: Ollako vai eikö olla — eksistentiaalilauseen subjektin kohtalonkysymys. – *Virittäjä* 100 s. 340–356.
- 1997a: Functions of case-marking vs. non-marking in Finnish discourse. – Anne-Marie Simon-Vandenberg, Kristin Davidse & Dirk Noël (toim.), *Reconnecting language: Morphology and syntax in functional perspectives* s. 213–225. *Current issues in linguistic theory* 154. Benjamins, Amsterdam.
- 1997b: When discourse becomes syntax: noun phrases and clauses as emergent syntactic units in Finnish conversational discourse. *Väitöskirja.* University of California, Santa Barbara.
- HIMMELMANN, NIKOLAUS P. 1996: Demonstratives in narrative discourse: a taxonomy of universal uses. – Barbara Fox (toim.), *Studies in anaphora* s. 205–254. Benjamins, Amsterdam.
- HOPPER, PAUL 1988: Emergent grammar and a priori grammar postulate. – Deborah Tannen (toim.), *Linguistics in context* s. 117–134. Ablex, Norwood, N. J.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1995: Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys. – *Virittäjä* 99 s. 2–24.
- KARTTUNEN, LAURI – KAY, MARTIN 1985: Parsing in a free word order language. – David Dowty, Lauri Karttunen & Arnold M. Zwicky (toim.), *Natural language parsing: psychological, computational, and theoretical perspectives* s. 279–306. Cambridge University Press, Cambridge.
- LAMBRECHT, KNUD 1987: On the status of SVO sentences in French discourse. – Russell S. Tomlin (toim.), *Coherence and grounding in discourse* s. 217–261. Benjamins, Amsterdam.
- 1988: Presentational cleft constructions in spoken French. – John Haiman & Sandra A. Thompson (toim.), *Clause combining in grammar and discourse* s. 135–179. Benjamins, Amsterdam.
- LANGACKER, RONALD 1987: *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1.* Stanford Univer-

- sity Press, Stanford.
- LAURY, RITVA 1994: *Se* ensimaininnan pronomininä puhutussa suomessa. – Virittäjä 98 s. 449–453.
- 1996: *Sen* kategoriasta — onko suomessa jo artikkeli? – Virittäjä 100 s. 162–181.
- 1997: Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish. Benjamins, Amsterdam.
- MITHUN, MARIANNE 1991: The role of motivation in the emergence of grammatical categories: the grammaticization of subjects. – Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (toim.), *Approaches to grammaticalization*. Vol. II s. 159–184. Benjamins, Amsterdam.
- ONO, TSUYOSHI – THOMPSON, SANDRA A. 1995: What can conversation tell us about syntax? – Philip W. David (toim.), *Alternative linguistic: descriptive and theoretical modes* s. 213–271. Benjamins, Amsterdam.
- PRINCE, ELLEN F. 1981: Toward a taxonomy of given — new information. – P. Cole (toim.), *Radical pragmatics* s. 223–255. Academic Press, New York.
- RAEVAARA, LIISA 1997: Vierusparit — esimerkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 75–92. Vastapaino, Tampere.
- ROUTARINNE, SARA 1997: Kertomuksen rakentaminen. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 138–155. Vastapaino, Tampere.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1996: Ways of referring to a knowing co-participant in Finnish conversation. – Timo Haukioja, Marja-Liisa Helasvuo & Elise Kärkkäinen (toim.), *SKY 1996*. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja s. 135–176. Suomen kielitieteellinen yhdistys, Helsinki.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 1997: Recipient activities: particles *nii(n)* and *joo* as responses in Finnish conversations. Väitöskirja. University of California, Los Angeles.
- TIAINEN, OUTI 1998: Subjektin rooli diskurssissa. Tutkimus kolmaspersoonaisesta subjektista puhekielisessä aineistossa. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- VILKUNA, MARIA 1989: Free word order in Finnish. Its syntax and discourse functions. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1992: Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa. *Suomi* 163. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1995: Discourse configurability in Finnish. – Katalin É. Kiss (toim.), *Discourse configurational languages* s. 244–268. Oxford University Press, Oxford.
- 1997: Into and out of the standard language: The particle *ni* in Finnish. – Jenny Cheshire & Dieter Stein (toim.), *Taming the vernacular: from dialect to written standard language* s. 51–67. Longman, New York.
- YLIKÄHRI, KRISTINA 1996: Referoinnin laajentumat *hän-*, *he-* ja *se-*, *ne-* pronomien käytössä Siikaisten murteessa. – Virittäjä 100 s. 182–203.

LA CONDUITE DES RÉFÉRENTS DANS LE DISCOURS

L'article a pour objet *la continuité référentielle* dans le discours parlé, plus précisément la question de savoir comment dans certaines unités de discours on renvoie successivement au même référent. La présente étude se concentre sur les formes référentielles de troisième personne. Les problèmes de recherches sont posés dans le cadre de l'approche fonctionnelle du discours (cf. Du Bois 1987). En gros, deux types de questions sont examinées: d'une part, comment les référents ayant de la continuité sont-ils introduits dans le texte et d'autre part, comment décrire les qualités syntaxiques et les qualités lexicales des chaînes référentielles?

L'auteur réfléchit d'abord sur les problèmes méthodologiques qui concernent l'étude des corpus de conversation. Comme hypothèse de travail, il est proposé d'observer la continuité référentielle en premier lieu dans une unité d'un tour de parole, et éventuellement d'étendre l'observation dans une séquence formée par deux ou plusieurs tours de parole adjacents. Les données sont tirées de corpus (les émissions interactives de radio) selon le critère que la chaîne est formée au moins par trois syntagmes nominaux régis dans les constructions verbales. Ensuite les exemples attestés (96) sont étiquetés selon la classe sémantique du référent, c'est-à-dire animé ou inanimé. La répartition des chaînes au référent animé et inanimé dans le corpus ainsi que les longueurs moyennes (et maximales) des chaînes indiquent, comme on pouvait s'y attendre, que les référents animés ont un rôle plus important que les inanimés dans le discours (cf. Givón 1983a).

L'étude des chaînes commence par l'examen des mentions initiales pour voir s'il y a une corrélation entre le statut informationnel des SN et leur position par rapport au verbe recteur. Il est constaté que pour les SN au référent inanimé la position (avant ou après le verbe) varie considérablement selon l'accès au référent dans le contexte en question. Par contre, la position des SN qui introduisent un référent animé se révèle peu sensible au statut informationnel de SN, de sorte que, le plus souvent, une chaîne ayant un référent animé s'amorce directement avec un SN préverbal.

Ensuite on aborde la question de savoir quelles fonctions syntaxiques sont assurées par les SN qui conduisent des référents importants dans le discours. L'analyse porte particulièrement sur les fonctions syntaxiques des SN qui occupent la position préverbale dans les constructions (position T(opique) en finnois; cf. Vilkuna 1989, 1995) et sur les liens entre les différentes fonctions. On montre que pour les chaînes au référent animé et au référent inanimé, les profils des fonctions syntaxiques se dessinent différemment. Pour les premières, les liens les plus pointus du profil sont ceux qui se créent entre les sujets de la construction transitive et les sujets de la construction intransitive qui assument le rôle sémantique agent. En revanche, les chaînes au référent inanimé créent typiquement des liens entre les sujets de la construction attributive, les sujets non agents de la construc-

tion intransitive et les compléments d'objet de la construction transitive. Bref, les liens entre les différentes fonctions syntaxiques sont dans les chaînes au référent animé de type d'un modèle accusatif; quant aux chaînes au référent inanimé, ils ont plutôt un trait ergatif dans leur profil syntaxique.

Enfin, l'article réfléchit sur la variation des formes référentielles à l'intérieur des chaînes. Au milieu d'une chaîne, les SN sont connus de leur statut informationnel; de ce fait, on peut considérer les formes pronominales (éventuellement aussi les formes zéros) comme le cas par défaut. Pourtant, dans les chaînes au référent animé, le nombre de formes lexicales, notamment de type nom propre, est surprenant. L'auteur cherche l'explication à ce phénomène dans le point de vue de l'analyse conversationnelle. Etant donné l'organisation normale des conversations en tours de parole, les tours narratifs sont exceptionnellement longs. Ainsi peut-on supposer que dans une situation de conversation, la variation inattendue des formes référentielles sert au locuteur de stratégie pour garder la parole et mener le récit à son terme. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Résidence Loubassane, 20 avenue Docteur

Bertrand, 13090 Aix-en-Provence, France

Sähköposti: *outi.tiainen@helsinki.fi*